

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему **«Історичні наративи в інформаційній політиці держав в умовах російсько-української та карабаської війн»**

Виконав: здобувач вищої освіти
4 курсу групи ОП-41 денного відділення
напряму підготовки 05 - "Соціальні та
поведінкові науки"
спеціальності 052 «Політологія»

ОПП «Політичні технології
та аналіз політики»

Аванесян Давид Самвелович

Керівник: к. політ. н., доцент

Целуйко Марина Євгенівна

Рецензент: Кравченко Олена

Валентинівна

Д.і.н., доцент

Професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії

ХНЕУ імені С.Кузнеця

Харків – 2025 року

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
Філософський факультет
Кафедра політології
Спеціальність 052 Політологія
Освітньо-професійна програма «Політичні технології та аналіз політик»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри
О.А. ФІСУН

(підпис)

«____» _____ 20__р.
року

ЗАВДАННЯ
На кваліфікаційну роботу бакалавра

Аванесян Давид Самвелович

1. Тема роботи: «Історичні наративи в інформаційній політиці держав в умовах російсько-української та карабаської війн»
керівник роботи Комарова Тетяна Геннадіївна, д. політ. н., проф. кафедри політології
затверджені наказом по університету від «22» березня 2024 року № 3801-5/795
2. Строк подання студентом роботи 30.04.2025
3. Перелік питань, які потрібно розробити:
 1. З'ясувати суть історичного наративу та його значення для національної ідентичності.
 2. Визначити, як історичні наративи легітимують політику під час війни.
 3. Розглянути наративне протистояння у російсько-українській війні.
 4. Проаналізувати вплив наративів на імідж Вірменії та Азербайджану у Карабасі.
 5. Оцінити, як пам'ять і ідентичність мобілізують суспільство в умовах війни.

4. План роботи

№ з/п	Назва етапу роботи	Термін виконання етапу
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	30.09.2024
2	Затвердження теми роботи	12.10.2024
3	Аналіз та підбір літературних джерел для написання роботи	30.11.2024
4	Написання змісту до кваліфікаційної роботи	30.12.2024
5	Написання першого розділу та висновків до нього	30.01.2025
6	Написання другого розділу та висновків до нього	28.02.2025
7	Написання вступу до роботи	15.03.2025
8	Написання висновків до роботи	31.03.2025
9	Оформлення списку використаних джерел	15.04.2025
10	Написання анотації	30.04.2025
11	Фінальні коригування та доопрацювання	12.05.2025
12	Переддипломна практика	19.05.2025- 08.06.2025
13	Підготовка доповіді до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	20.05.2025
14	Підготовка презентації до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	21.05.2025
15	Підготовка до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	22.05.2025
16	Передзахист кваліфікаційної роботи	27.05.2025
17	Фінальні коригування та доопрацювання після зауважень на передзахисті	27-29.05.2025
18	Перевірка кваліфікаційної роботи через систему антиплагіат	30.05.2025
19	Захист кваліфікаційної роботи	11.06.2025

5. Дата видачі завдання 30.09.2024

Здобувач вищої освіти _____ Д.С.Аванесян
Керівник роботи _____ М.С.Целуйко

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н.
КАРАЗІНА
ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ**

Направляється студент *Аванесян Д.С.* до захисту бакалаврської роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: *«Історичні наративи в інформаційній політиці держав в умовах російсько-української та карабаської війн»*

Бакалаврська робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету _____ Карпенко І. В.
Довідка про успішність

Студент *Аванесян Д.С.* за період навчання на філософському факультеті з 2021 року по 2025 рік повністю виконав навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – _____%, добре – _____%, задовільно – _____%.

Фахівець 1 категорії
навчального центру організації
освітнього процесу філософського факультету _____ Рєвкова Н. Є.

Висновок керівника бакалаврської роботи

Студент *Аванесян Д.С.* виконав бакалаврську роботу на тему *«Історичні наративи в інформаційній політиці держав в умовах російсько-української та карабаської війн»* яка присвячена аналізу ролі історичних наративів як інструменту інформаційної політики держав у контексті російсько-української та карабахської війн.

Керівник бакалаврської роботи:
доцент кафедри політології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна,
доктор політичних наук _____

Целуйко М.Є.
_____20____року

Висновок кафедри про бакалаврську роботу

Бакалаврська робота розглянута. Студент *Аванесян Д.С.* допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології _____ Фісун О.А

ЗМІСТ

Зміст	2
Вступ	3
Розділ 1: Теоретико-концептуальні засади використання історичних наративів в інформаційній політиці	7
1.1. Поняття історичного наративу та його роль у формуванні національної ідентичності	7
1.2. Історичний наратив як інструмент легітимації політики в умовах воєнних конфліктів	16
Розділ 2: Практичний аналіз історичних наративів у державній інформаційній політиці: кейси України, Росії, Азербайджану та Вірменії	27
2.1. Використання історичних наративів у російсько-українській війні: зіткнення пам'ятей і конкурентні інтерпретації минулого	27
2.2. Політика історичної пам'яті у контексті карабахського конфлікту: боротьба за спадщину, символи та міжнародний імідж	32
Висновки	50
Список використаних джерел	53

ВСТУП

Дослідження функціонування історичних наративів у площині інформаційної політики набуває особливої ваги в контексті сучасних глобальних і регіональних трансформацій, де минуле активно використовується як інструмент формування національної свідомості та легітимації політичних стратегій. Це зумовлює необхідність глибокого аналізу цього феномену. Проблематика використання сконструйованих версій минулого для впливу на суспільну думку та міжнародні відносини перебуває в центрі уваги численних наукових розвідок. Актуальність також видно з того, що спрощене та драматизоване викладення історії нації, її позиціонування у світі та інтерпретація сьогодення через реконструкцію минулого становить вагомий компонент у побудові національної ідентичності країни. Історичний наратив охоплює не лише воєнну історію, але й соціальний характер, суверенний простір, соціальні й традиційні практики, що визначають самобутність держави в її історичній ретроспективі, сучасному стані та майбутніх перспективах.

Питання ролі історичних наративів у конструюванні національної ідентичності та їх використання в політичних цілях розглядається у працях широкого кола вітчизняних та зарубіжних авторів, серед яких варто відзначити дослідження Г. Хе, який аналізує історичний наратив як спрощену та драматизовану розповідь про минуле нації; Т.В. Філіної, яка досліджує роль локальної історії у формуванні національної ідентичності; У. Куртаран, який акцентує на зв'язку історичної пам'яті та національної ідентичності, К. Хумлебека, який розглядає майстер-наративи та їх темпоральність, та Даренської, яка аналізує філософські аспекти національної ідентичності та її зв'язок з наративом. Вагомий внесок у розуміння колективної пам'яті зробили М. Хальбвакс та Я. Ассманн, а британський дослідник Е. Сміт визначив ключові компоненти національної ідентичності. Дослідження С. Бергера висвітлюють проблеми

історіографічного націоналізму та його подолання. Концепції уявлених спільнот Бенедикта Андерсона та місць пам'яті французького дослідника П. Нора є важливими для аналізу конструювання історичних наративів. Аналіз використання історичних наративів у контексті воєнних конфліктів представлений у роботах В.М. Ткаченко, А. Рід та Дж. Даулінг, С. Лозниці, Н. Куле, М.А. Ожевана, Й. Глатца та М. Прайса. Специфіка використання історичних наративів у російсько-українській війні висвітлена у працях Я. Примаченко, О. Мишловської, Г. Касьянова, О. Забірко, Л. Залізняка, А. Каппелера, К. Кісс, а також у дослідженнях, що аналізують конкретні російські наративи та дезінформаційні кампанії. Карабаський конфлікт та політика історичної пам'яті Вірменії та Азербайджану розглядаються у роботах Х. Хукли, Р. Аветисян, В. Копечека, Т. де Ваала, А. Пола та Д. Саммута. Незважаючи на значну кількість праць, що торкаються окремих аспектів проблеми, комплексний аналіз використання історичних наративів у державній інформаційній політиці, зокрема у контексті сучасних збройних конфліктів та з урахуванням специфіки пострадянського простору, потребує подальшого поглибленого вивчення.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз теоретико-концептуальних засад та практичних аспектів використання історичних наративів в інформаційній політиці сучасних держав, з особливим акцентом на їх ролі у формуванні національної ідентичності та легітимації політичних дій в умовах воєнних конфліктів, на прикладі кейсів України, Росії, Азербайджану та Вірменії.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розкрити поняття історичного наративу та його значення для формування національної ідентичності, спираючись на аналіз процесів конструювання колективної пам'яті та ідентифікаційних маркерів;
- дослідити механізми використання історичних наративів як інструменту легітимації політики в умовах воєнних конфліктів, включаючи

аналіз пропагандистських стратегій, конструювання образу ворога та мобілізаційних технологій;

- здійснити практичний аналіз зіткнення історичних наративів та конкурентних інтерпретацій минулого в контексті російсько-української війни, виявивши ключові наративні стратегії сторін;

- проаналізувати політику історичної пам'яті у контексті карабаського конфлікту, дослідивши боротьбу за спадщину, символи та формування міжнародного іміджу Вірменією та Азербайджаном.

Об'єктом дослідження виступає процес використання історичних наративів в системі державної інформаційної політики.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні основи та практичні механізми конструювання, поширення та функціонування історичних наративів як чинника формування національної ідентичності та інструменту легітимації політичних рішень і дій, передусім в умовах інформаційного протистояння та збройних конфліктів, що розглядається на прикладі інформаційної політики України, Російської Федерації, Азербайджану та Вірменії.

У ході дослідження застосовувалися загальнонаукові методи аналізу та синтезу для опрацювання теоретичних концепцій та емпіричного матеріалу, порівняльно-історичний метод для зіставлення різних кейсів використання історичних наративів, метод контент-аналізу для вивчення пропагандистських матеріалів та офіційних заяв, а також системний підхід для розгляду взаємозв'язків між історичними наративами, національною ідентичністю та політичними процесами.

Структурно робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел. У першому розділі, Теоретико-концептуальні засади використання історичних наративів в інформаційній політиці, розглядається сутність історичного наративу та його роль у формуванні

національної ідентичності, а також аналізується використання історичного наративу як інструменту легітимації політики в умовах воєнних конфліктів. Другий розділ, Практичний аналіз історичних наративів у державній інформаційній політиці: кейси України, Росії, Азербайджану та Вірменії, присвячений детальному розгляду використання історичних наративів у російсько-українській війні та політики історичної пам'яті в контексті карабаського конфлікту. Робота складається зі вступу, двох розділів, що включають чотири підрозділи, висновків, списку використаних джерел, який налічує 59 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 63 сторінки, з яких основного тексту – 52 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ

1.1. Поняття історичного наративу та його роль у формуванні національної ідентичності

Історичний наратив є фундаментальним компонентом у конструкції національної ідентичності. Він діє як спрощена, драматизована розповідь про минуле нації, її місце у світі та значення сьогодення через реконструкцію колишнього. Це не лише історія війн, але й соціальний характер, суверенний простір, традиційні та соціальні практики, що визначають самоідентичність держави, охоплюючи її минуле, сьогодення та майбутнє. Національна ідентичність, зі свого боку, розглядається як динамічний процес, що впливає на формування цінностей, світосприйняття та взаємодію між людьми. Її формування починається в дитинстві під впливом родини, мови, звичаїв, традицій та побутової культури. Згодом заклади освіти, однолітки, ЗМІ та соціальні мережі відіграють ключову роль, транслуючи знання про історію, культуру, формуючи національну свідомість та стереотипи. Суб'єктивний досвід, такий як подорожі, міжкультурні контакти та особисті переживання, може поглиблювати або модифікувати національну ідентичність протягом життя. Історична пам'ять, що формується в межах ціннісних суджень суспільства, є активним минулим, яке конституює особистість індивіда. Вона містить у собі факти, що впливають з минулого досвіду індивіда, такі як герої минулого, стосунки з іншими людьми та емоційні оцінки певних подій. Ця пам'ять має риси, що зміцнюють зв'язок між індивідами в історичному процесі. Національна ідентичність виникає і розвивається відповідно до цієї історичної пам'яті (Kurtaran 2024: 64). Вона виступає як складне соціокультурне явище, яке формується під впливом історичних, політичних та культурних чинників (Філіна 2025: 81). Роль історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності є надзвичайно важливою, особливо в

періоди військової нестабільності чи зовнішньої агресії Вона стає не лише засобом збереження культурно-історичної спадщини, але й чинником об'єднання суспільства, підтримання моралі та захисту суверенітету (Чупрінова 2024: 95).

Історичні наративи функціонують як основне джерело для конструювання національної ідентичності, вони є тим матеріалом, з якого будуються розповіді про націю. Ці наративи не просто описують минуле, вони його інтерпретують, надають йому сенсу, вибудовують зв'язки між минулим, сьогоденням та майбутнім. Майстер-наратив, як домінуюча історична репрезентація, структурує національне самосприйняття, створює мережу історичних інтерпретацій, що допомагає зрозуміти формування колективної ідентичності. Він окреслює загальні патерни історичного розвитку, пропонує просту, безперервну та прогресивну модель розвитку, що відображає справжню природу нації та її історичну визначеність. Такий наратив передає ідеологічне послання та служить формуванню колективної ідентичності, пов'язуючи її з історичними ідеалами. Важливо, що національний наратив не є статичним, він постійно переосмислюється та конструюється під впливом сучасних викликів та потреб суспільства. У контексті української історії цей процес набуває особливої гостроти через тривалу боротьбу за незалежність та протистояння зовнішньому впливу, зокрема російській пропаганді, яка спотворює та фальсифікує українську історію (Чупрінова 2024: 95; Удод 2025: 69-70).

Національна ідентичність може визначатися як підтримка та постійна репродукція патернів цінностей, символів, пам'яті, міфів та традицій, що складають спадщину нації, та водночас ідентифікація особистостей з цією спадщиною. Вона є самоідентифікацією людей певної національної держави. Цей тип ідентичності відрізняється від класової, гендерної чи расової. Формування національних ідентичностей в Європі історично пов'язане з процесами секуляризації. У середньовіччі соціокультурна ідентичність мала

ієрархічний характер, заснований на родових цінностях та цінностях приналежності до Церкви. Ідентифікація відбувалася на базовому рівні в межах родоплемінних зв'язків, а на вищому – через приналежність до вселенської спільноти християн. Ідея нації приходить на зміну ідеї християнського монарха, поступово послаблюючи родову та сакральну ідентичності. Національна ідентичність гарантує індивідуальні права проти родових обов'язків та свободу совісті проти релігійних обов'язків, заміщуючи та руйнуючи попередні форми ідентифікації (Даренська: 2010 2-3).

Наратив нації розглядається як колективна розповідь про себе та інших, що є фрагментованою та гетерогенною. Розуміння національної ідентичності вимагає дослідження того, що було витіснено з національного наративу, що залишилося прихованим у підсвідомому. Дискурс національної ідентичності часто структурується як псевдоморфоза, де нація перебирає на себе суб'єктність колишніх родових та конфесійних спільнот. З часом, втративши зовнішні джерела енергії, національна ідентичність трансформується в ідентичність політичної нації, що ґрунтується на спільності економічних інтересів. Подальша денацифікація веде до появи номадичного типу людини, що обирає місце проживання прагматично, незалежно від національного походження. Протест проти глобалізації часто виражається в радикальних націоналістичних рухах, де ідея нації сакралізується, стаючи вищою цінністю. Така інверсія, де побутова національна ідентичність визначає вибір сакральної, була закладена в самій ідеї нації, що формує своєрідну громадянську релігію зі своїми священними обов'язками (Даренська: 2010 2 - 3).

Локальна історія відіграє значну роль у системі формування національної ідентичності. Національна історія є мозаїкою локальних історій, тому дослідження особливостей розвитку окремих регіонів та спільнот дозволяє відтворити повну та об'єктивну картину минулого країни. Вивчення регіонального минулого відображає особливості традицій, світогляду та

культурних кодів кожного регіону, дозволяє простежити механізми усвідомлення і передачі культурних цінностей та взаємодію загальнонаціональних і локальних процесів. Локальна історія є основою для формування локальної ідентичності, яка визначається як первинний, базовий рівень територіально-просторової ідентичності, що формується на основі місця проживання та є фактором самоототожнення індивідів як членів місцевої спільноти. Ця локальна ідентичність збагачує національну, надаючи їй різноманітних ознак. Дослідження локальної історії сприяють усвідомленню приналежності до загальнонаціонального історичного процесу. Популяризація результатів таких досліджень через публікації, виставки, екскурсії, фестивалі та нові туристичні маршрути дозволяє зберегти знання, зробити їх доступними для широкої аудиторії та зміцнити зв'язки між поколіннями. Знання особливостей локальної історії викликає почуття гордості за досягнення рідного краю, сприяє вихованню патріотизму, любові до Батьківщини та бажанню зробити внесок у її розвиток. Усвідомлення величі минулого, патріотичні почуття до малої батьківщини та сформована локальна ідентичність є основою національної ідентичності. Дослідження локальної історії покликані інтерпретувати минуле на рівні конкретного місця чи спільноти, осмислювати історичні події, сприяти збереженню історичної пам'яті та культурної спадщини. Основні напрями таких досліджень включають відтворення історичних подій через аналіз археологічних знахідок, архівних матеріалів, усних свідчень; вивчення формування локальної ідентичності через звичаї, традиції, вірування; аналіз соціокультурних змін через демографічні показники, міграційні процеси, освітню та релігійну ситуацію; вивчення економічного розвитку та дослідження політичної історії місцевого самоврядування. Використання достовірних джерел у дослідженнях локальної історії є важливим інструментом боротьби з фальсифікаціями, оскільки на локальному рівні легше перевіряти факти та робити неупереджені висновки, що сприяє формуванню критичного мислення (Філіна 2025: 84).

Роль історичної пам'яті та наративу у формуванні національної ідентичності нерозривно пов'язана з концепцією колективної пам'яті. Колективна пам'ять, як соціальний відповідник індивідуальної пам'яті, конструюється через наративи та практики комеморації, що надають сенсу минулому. Вона забезпечує ключ до розуміння взаємодії між минулим і сьогоденням, історією та політикою. Моріс Хальбвакс, засновник теорії колективної пам'яті, визначав її як репрезентацію минулого, що поділяється та конструюється членами соціальної групи. Ідентичність, згідно з цією теорією, виникає не з нічого, а створюється, порівнюється, поділяється та узгоджується на основі минулих подій, формуючи колективну ідентичність. Ця колективна ідентичність набувається через засвоєння специфічних для культури норм, цінностей та соціального контролю (Özdil 2017: 391, Kurtaran 2024: 67).

Історична пам'ять є невід'ємною від ідентичності; збереження пам'яті є однією з базових умов самовизначення індивідів та зміцнення соціальних груп. Корені етнічної та національної ідентичності лежать в історичній пам'яті. Тому маніпуляції історичною пам'яттю в політичних цілях можуть спричинити зміни в груповій ідентичності. Національна ідентичність виникає як необхідність при виборі історичного шляху розвитку нації, діючи як відображення минулого та у взаємодії з майбутнім. Ян Ассманн визначає ідентичність як політичну уяву, зумовлену культурною пам'яттю. Ідентичність виникає завдяки єдності, встановленій між минулим, сьогоденням та майбутнім; розрив цих часових вимірів впливає на ідентичність суспільства, перешкоджаючи формуванню порядку та єдності в його пам'яті (Kurtaran 2024: 68). Історія відіграє ключову роль у створенні та збереженні національної ідентичності, яка набула значення з появою національних держав. Націоналізм, впливовий у формуванні національних держав, тісно пов'язаний з розвитком національної ідентичності (Kurtaran 2024: 65). Ентоні Сміт вважав, що націоналізм, аби асоціюватися з багатовимірною концепцією національної ідентичності, повинен включати

специфічну мову, чуттєвість та символізм. Він також визначив основні компоненти національної ідентичності: спільне розуміння історичної землі чи батьківщини; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова публічна культура; система прав та обов'язків для всіх членів суспільства; спільна економіка. Ці компоненти підкреслюють внесок спільних історичних цінностей у формування національної ідентичності. Національна ідентичність визначає стосунки індивіда з нацією та державою, пов'язуючи абстрактного індивіда з конкретною країною та державою, створюючи спільне сприйняття та позицію (Ak 2019: 205, Kurtaran 2024: 66).

Історичний наратив як спрощена та драматизована історія минулого нації пояснює значення сьогодення шляхом реконструкції минулого (He 2022: 3). Існують різні типи історичних наративів: історія етногенезу, тобто походження етнічних груп, батьківщина, коріння, нація, суверенна територія, стародавні діяння, історія захисту від Іншого, коли спільнота відчуває загрозу від більших культур; історія віктимізації або мучеництва історичний досвід переслідувань, дискримінації, агресії з боку ворожого Іншого, а також історія оновлення, як спільноти розбираються зі своїм минулим, наприклад, через очищення або помсту. Ці наративи часто чергуються, але ставши частиною історії, їх важко зупинити чи замінити. Історичний наратив відіграє ключову роль на рівні існування та ідентичності групи, впливаючи на ставлення та уподобання групи більш тривало, ніж матеріальні фактори. Він є інструментом культурної репродукції, набором переконань, що створюють когнітивну монополію на світогляд. Члени групи можуть усвідомлювати неточність наративу, але важливішим є його зміст, а не історична правда. Наратив дозволяє членам групи розпізнавати один одного як спільноту зі спільними переконаннями, визначаючи межі між собою та іншими. Історичний наратив пов'язаний, але відмінний від колективної пам'яті - психологічний вимір групи, символів - основа наративу та ритуалів - зовнішнє вираження наративу. Будь-яка поглиблена філософська рефлексія людського буття пов'язана з осмисленням проблеми самоідентифікації, як

особистісної, так і етнонаціональної. Ідентичність є осовою проблемою європейської гуманістики, але сам термін важко піддається точному визначенню. Феноменологічно ідентичність фіксується через культурно-психологічні явища, завдяки яким індивід чи спільнота здатні до самовідтворення у часі і просторі. Національна ідентичність робить людей чутливими до своєї унікальної колективної свідомості, що дозволяє захищати історичні володіння, територію та культуру. Дослідження концепції національної ідентичності традиційно поділяються на есенціалістський/примордіальний та конструктивістський/інструменталістський напрями. Примордіалісти - Фіхте, Гердер, Гірц, Сміт. вважають націю природним феноменом, заснованим на спільності походження та території, де головними є дух нації та голос крові. Вони розглядають націю як об'єктивну реальність, вищий етап розвитку етносу, розширену родинну групу зі спільною історією, міфами, пам'яттю, культурою, економікою та правами. Конструктивісти та інструменталісти -Андерсон, Гобсбаум, Геллнер, Баба розглядають націю як штучний конструкт, продукт модернізації, індустріалізації та капіталізму, що виник як відповідь на потребу в нових основах солідарності. Національна ідентичність тут постає як уявлювана спільнота, вигадана традиція або наратив. Історичний наратив та національна ідентичність є нерозривно пов'язаними концептами. Збереження пам'яті є умовою самовизначення індивідів та зміцнення соціальних груп (Даренська 2010: 1)

Національні історії довгий час відігравали значну роль у формуванні національних ідентичностей. Цей історіографічний націоналізм сприяв ксенофобії, виключенню, дискримінації, насильству, війнам та геноциду. Не існує чіткого розмежування між доброякісним, громадянським, ліберальним націоналізмом та злоякісним, етнічним, авторитарним націоналізмом щодо потенціалу виключення та насильства. Гіпернаціоналізм підживлював війни та геноцид у Європі, включаючи Першу та Другу світові війни, громадянську війну в Іспанії, Голокост та етнічні чистки. Історики часто були на передовій

легітимації, а іноді й ініціювання насильства, як у випадку з нацистським «Генеральним планом Ост», угорським ревізіонізмом, італійським фашизмом, грецькою «Великою ідеєю» чи подіями в колишній Югославії. Особливо на спірних прикордонних територіях історики відігравали вирішальну роль у легітимації експансіонізму та насильства (Berger 2020: 2).

Однак з 1980-х років з'явилися потужні виклики традиційному історіографічному націоналізму з боку порівняльної та транснаціональної історії, конструктивістського повороту у вивченні націоналізму, історичної антропології, жіночої та гендерної історії, а також глобальної історії (Berger 2020: 4). Порівняльна історія, що набула значного поширення з 1980-х років, допомагає подолати націоналістичні рамки. Культурно-трансферні та транснаціональні дослідження враховують процеси глобалізації. Конструктивістський поворот, започаткований працями Рейнджера, Гобсбаума та Андерсона про винайдення традицій та уявлені спільноти, трансформував вивчення націоналізму, показавши нації як конструкти, а не вічні сутності. Нові галузі, такі як світова історія, історична антропологія, історія знизу та історія повсякденності, часто децентрують національне, показуючи, що для звичайних людей національна ідентичність могла мати мало спільного з їхнім реальним життям. Гендерна історія досліджувала, як історіографії конструювали гендерні порядки, зображуючи націю як родину з різними ролями для чоловіків та жінок, іноді вдаючись до гендерної інверсії або фемінізації національних ворогів. Ці розробки сприяли саморефлексії професії історика та зменшенню її схильності до пропаганди націоналізму. Зміна темпоральності, перехід від циклічного до лінійного сприйняття часу. Це призвело до зростання ролі історії та пам'яті як інструментів пояснення та орієнтації. Історичні майстер-наративи зазвичай демонструють лінійне, прогресивне сприйняття часу, хоча можуть містити «порожні» періоди або розриви. Конструювання тривалості перебігу часу означає представлення віддалених епох як пов'язаних через сприйняту схожість, зображення їх як безперервних, що представляють «реальний» час національної історії.

Періоди між ними розглядаються як відхилення. Райнхарт Козеллек розумів тривалість часу як безперервну зміну, де різні темпоральні шари розвиваються з різною швидкістю, створюючи напругу. Аналіз майстер-наративів через призму Козеллека дозволяє досліджувати риторичне конструювання тривалостей та розривів. П'єр Нора стверджував, що сучасне відчуття розриву між минулим та сьогоденням призвело до кризи пам'яті та заміни «середовищ пам'яті» (*milieux de mémoire*) на «місця пам'яті» (*lieux de mémoire*). Місця пам'яті – це будівлі, монументи, емблеми, комеморації, символи, ритуали, тексти, що штучно створюють ілюзію тривалості та намагаються зупинити час, перетворюючи минулі події на вічно присутні. Вони є вузловими точками, де конденсуються сенс та почуття, і водночас полем битви за різні інтерпретації минулого. Комеморації, як специфічний тип місць пам'яті, редукують процесуальний характер події до одного моменту, вписуючи попередні події в єдину лінію, що веде до неї, таким чином спрощуючи складні історичні процеси та міфологізуючи історію. Вони поєднують лінійну концепцію часу при створенні та циклічну при щорічному відзначенні. Аналіз змін у комеморативних практиках, включаючи їх встановлення та скасування, є важливим для розуміння конструювання майстер-наративу (Humblebæk 2018: 9-10).

Процеси «*Vergangenheitsbewältigung*», або подолання минулого, як у Німеччині після Другої світової війни чи в країнах Східної Європи після комунізму, також є важливими моментами для аналізу та переписування майстер-наративів. Ці процеси включають інституційні заборони, покарання винних, реабілітацію жертв та публічне розкриття історії авторитарного минулого з метою унеможливлення його повторення. Такі процеси часто відбуваються поетапно, вимагаючи певного часу для суспільного осмислення травматичного минулого. Порівняння процесів подолання минулого в різних країнах часто використовується в політичних дебатах для легітимації певних підходів до історичної пам'яті та вимог «історичної справедливості». Національна ідентичність представляє собою штучну конструкцію, продукт

колективного уявлення, що формується через дискурсивні практики (Даренська 2010: 5). Вона є формою наративу та перформансу. ЗМІ, реклама, мистецтво радше конструюють національну ідентичність, ніж відображають реальність. Національний наратив завжди гетерогенний, переривається голосами меншин та містить витіснені, приховані елементи. Історичні наративи є важливим елементом міжнародних відносин, оскільки держави використовують їх для підтримки онтологічної безпеки та легітимації своїх дій. Автобіографічний наратив держави, як спосіб її буття, конструює та стабілізує національну ідентичність шляхом вибіркового оповідання історії для певної аудиторії з огляду на поточні цілі та інтереси. Цей наратив включає три виміри: історичні наративи, тобто встановлена пам'ять та ідентичності, політичні еліти, тобто доповідачі, а також історична освіта, яка представляє собою способи конструювання історії. Образ Іншого в національному наративі впливає на відносини між групами, сприяючи або їхній асиміляції, або розділенню (Даренська 2010: 5).

1.2. Історичний наратив як інструмент легітимації політики в умовах воєнних конфліктів

В умовах воєнних конфліктів історичні наративи набувають особливого значення як інструменти легітимації політики, формування суспільної думки та мобілізації населення. Держави та інші політичні актори активно конструюють та поширюють певні версії минулого, щоб виправдати свої дії, згуртувати прихильників та дискредитувати супротивників. Ці наративи часто спираються на емоції, міфи та вибіркові інтерпретації фактів, відступаючи від наукової об'єктивності заради політичної доцільності. Пропаганда відіграє ключову роль у цьому процесі, особливо в сучасному інформаційному просторі, де мас-медіа та соціальні мережі дозволяють швидко поширювати потрібні меседжі та формувати «ефект реальності», коли зображення подій сприймається як сама реальність. Ситуація ускладнюється феноменом «постправди», де об'єктивні факти мають менший

вплив на громадську думку, ніж апеляція до емоцій та особистих переконань. Використання історії в політичних цілях не є новим явищем, проте в періоди криз, трансформацій та воєн воно стає особливо інтенсивним. Держави намагаються представити себе в позитивному світлі, акцентуючи на героїчних сторінках минулого або на статусі жертви, що нібито надає особливі права в сьогоденні. Історичні наративи слугують для побудови бінарних опозицій «свій-чужий», «герой-ворог», «жертва-агресор», що є основою для мобілізації та виправдання насильства. Створення образу «ворога», як зовнішнього, так і внутрішнього, є типовою практикою авторитарних та тоталітарних режимів, що дозволяє консолідувати суспільство навколо лідера та відволікти увагу від внутрішніх проблем. Це спостерігається, наприклад, у сучасній Росії, де культивується міф про «Велику перемогу» та «захист від фашизму» для легітимації агресивної зовнішньої політики, зокрема щодо України. Історичні наративи використовуються для заперечення суб'єктності інших народів та держав, обґрунтування територіальних претензій та імперських амбіцій (Tkachenko 2021: 6 – 9).

Одним зі способів використання історичних наративів є розширення кризи (*crisis expansion*), коли поточні події пов'язуються з довготривалими історичними конфліктами, щоб підкреслити їх екзистенційний характер. Так, ісламістські угруповання пов'язують сучасні конфлікти з хрестовими походами та колоніалізмом, представляючи боротьбу як вічний антагонізм між ісламським світом та Заходом. Подібним чином Ірландська республіканська армія (ІРА) позиціонувала свою боротьбу як продовження багатовікового опору британській окупації. Така «темпоральна розтяжка» посилює відчуття кризи, представляючи її не як тимчасове явище, а як перманентний стан, що вимагає радикальних дій (Reed, Dowling 2018: 87). Конструювання певного історичного наративу також передбачає акцентування уваги на «обраних травмах» або «обраних славах», які стають центральними елементами колективної пам'яті та ідентичності. Для Ізраїлю

такою травмою є Голокост, що формує «менталітет облоги» (siege mentality) та впливає на сприйняття поточних загроз. Для палестинців події 1948 року є «Накбою» (Катастрофою, що живить наратив про вигнання та втрату батьківщини. Ці наративи жертви (victim beliefs) передаються трансгенераційно і впливають на сприйняття сьогодення, виправдання власних дій та делегітимацію супротивника (Kuhle 2020: 3 - 6).

Історичні наративи слугують не лише для ескалації відчуття кризи, але й для обґрунтування пропонованих «рішень» (solution support) (Reed, Dowling 2018: 88). Часто політичні актори звертаються до «золотого віку» в минулому, коли пропоноване рішення нібито вже існувало і довело свою ефективність (Reed, Dowling 2018: 88). Наприклад, ІДІЛ апелює до часів першого Халіфату як до ідеалу, що має бути відновлений для повернення величі ісламській уммі (Reed, Dowling 2018: 88-89). Ірландські республіканці пропонували відновити історичний поділ Ірландії на чотири провінції як шлях до вирішення «ірландського питання». Такі посилення на минуле покликані продемонструвати здійсненність та легітимність пропонованого курсу. Поглиблення дихотомії «свій-чужий» (in-group/out-group dynamic) є ще однією функцією історичних наративів. Історія використовується для доведення унікальності та часто вищості власної групи, конструювання її генеалогії та підкреслення історичного характеру боротьби з «іншими». Нацистська ідеологія, наприклад, спиралася на міф про арійську расу та її історичну боротьбу з євреями, яких демонізували, посиляючись на спотворені історичні та біблійні приклади. Рухи християнської ідентичності конструюють псевдоісторичні теорії про походження англосаксів від загублених племен Ізраїлю, щоб легітимізувати себе як «обраний народ» і делегітимізувати євреїв та інші раси. У випадку Ірландії, постійне наголошення на багатовіковому британському гнобленні слугувало зміцненню ірландської ідентичності через протиставлення «окупанту». Такі наративи створюють враження незмінності конфлікту та поглиблюють розкол між групами. Легітимність політичних акторів та їхніх дій також

зміцнюється через апеляцію до історії (group legitimacy). Лідери екстремістських рухів часто позиціонують себе як спадкоємців шанованих постатей минулого, привласнюючи їхній «харизматичний капітал». Усама бен Ладен, наприклад, посилався на середньовічних теологів та ідеологів XX століття, щоб надати ваги своїм твердженням. Як Аль-Каїда, так і ІДІЛ у своїх пропагандистських матеріалах регулярно звертаються до історичних постатей та подій, щоб представити свою боротьбу як продовження давньої традиції. Подібним чином ІРА посилалася на лідерів ірландського республіканізму минулих століть, щоб легітимізувати свою боротьбу та дискредитувати інші республіканські рухи. Цей процес культурного запозичення допомагає зміцнити авторитет та довіру до групи та її лідерів. Держави також використовують історію для самолегітимації, вибудовуючи наратив спадкоємності та «тисячолітньої історії», як це робить сучасна Росія, поєднуючи імперське та радянське минуле (Reed, Dowling 2018: 91 - 94).

Особливу роль у легітимації політики відіграє використання історичних пророцтв та апокаліптичних наративів. Пов'язуючи сьогодення не лише з минулим, але й з майбутнім, такі наративи можуть надати діям групи сакрального виміру та створити відчуття невідкладності. Рух християнської ідентичності активно використовує біблійні пророцтва, інтерпретуючи історичні події як їх здійснення та пов'язуючи поточні події з апокаліптичними прогнозами, щоб мобілізувати прихильників. Джихадистські угруповання в Південній Азії посилаються на пророцтва про «битву за Індію» або про армію з чорними прапорами з Хорасану, щоб представити свої дії як виконання божественної волі та наблизити настання кінця часів. Найбільш відомим прикладом є використання ІДІЛ пророцтва про фінальну битву в Дабіку, що стало центральним елементом її пропаганди та мобілізації. Такі пророцтва використовуються для легітимації дій (як здійснення пророцтва), для створення відчуття терміновості («кінець часів близький») та для мотивації до дії. В цьому контексті, варто зазначити, що конструювання та поширення стратегічних наративів є постійним процесом

боротьби за смисли. У цій війні наративів різні актори прагнуть нав'язати свою версію подій, використовуючи різноманітні комунікаційні стратегії, такі як фреймінг, праймінг та встановлення порядку денного. Особливу роль тут відіграють медіа та експерти («пандіти»), які формують суспільну думку. Успіх наративу залежить від його здатності резонувати з існуючими культурними кодами, емоціями та переконаннями цільової аудиторії. Створення наративу вимагає не лише історичних знань, але й розуміння психології мас та вміння «розповідати історії», які переконують. При цьому наративи не обов'язково мають бути правдивими, достатньо, щоб вони були правдоподібними (plausible) та знаходили відгук у аудиторії (Reed, Dowling 2018: 100).

У контексті війни, наративи слугують для виправдання застосування сили, демонізації ворога, підтримки бойового духу військ та мобілізації тилу (Blas 2023: 53). Військова стратегія все більше включає інформаційний вимір, де боротьба наративів стає ключовим елементом. Як показує приклад російсько-української війни, успіх на інформаційному фронті може бути не менш важливим, ніж на полі бою. Створення переконливого наративу, що пояснює причини конфлікту, визначає цілі та мобілізує підтримку як всередині країни, так і на міжнародній арені, є критично важливим завданням для будь-якої сторони конфлікту. При цьому слід враховувати, що противник також активно використовує свої наративи, намагаючись підірвати легітимність опонента. Тому боротьба за домінування в інформаційному просторі стає невід'ємною частиною сучасного воєнного конфлікту. Держави використовують різноманітні інструменти для просування своїх наративів, включаючи офіційні заяви, ЗМІ, освітні програми, пам'ятники та меморіальні практики. Шкільні підручники історії відіграють особливо важливу роль у формуванні історичної свідомості майбутніх поколінь та трансляції політичних і суспільних норм. Контроль над історичною освітою та інтерпретацією минулого стає об'єктом політичної боротьби. У деяких країнах, як в Росія, спроби встановити історичну правду набувають форми

законодавчих обмежень та кримінального переслідування за фальсифікацію історії або реабілітацію нацизму, що фактично є інструментом цензури та придушення альтернативних поглядів (Tkachenko 2021: 34, 61).

Після завершення збройних конфліктів постає складне питання «політики примирення» та вироблення спільного або принаймні взаємно прийнятного розуміння минулого. Цей процес включає перегляд історичних наративів, зокрема тих, що використовувалися під час війни для розпалювання ворожнечі. Мета полягає не стільки у встановленні об'єктивної істини, скільки у виробленні оповіді, що сприятиме зближенню колишніх супротивників. Важливу роль у цьому відіграють двосторонні комісії істориків, перегляд шкільних підручників та публічний діалог про складні сторінки минулого. Проте, як показує досвід, «вгамування пам'яті» є надзвичайно складним і тривалим процесом, що часто наштовхується на спротив та конфлікт інтерпретацій. Національні наративи, особливо ті, що пов'язані з травматичним досвідом, мають велику стійкість і важко піддаються трансформації. Успіх політики примирення значною мірою залежить від політичної волі сторін та готовності суспільств до критичного переосмислення власної історії (Loznytsia 2023: 63 - 64).

Отже, згідно з викладеним матеріалом до розділу 1 можна зробити наступний висновок, що історичний наратив виступає ключовим чинником у формуванні та підтримці самоусвідомлення спільнот. Він не зводиться до простого хронологічного викладу подій, а являє собою драматизовану й спрощену розповідь про минуле нації, її місце у світовому контексті та осмислення сучасності через призму реконструйованої історії. Історичний наратив охоплює не лише військові перемоги чи поразки, а й глибинні соціальні риси, традиційні практики, уявлення про суверенний простір і ті соціальні взаємодії, які визначають унікальність держави в історичній ретроспективі, сучасному стані та майбутніх перспективах. Саме через такі наративи здійснюється конструювання колективної пам'яті, в межах якої

кристалізуються спільні цінності, наповнюються змістом символи, формуються основоположні міфи та передаються з покоління в покоління традиції. Все це разом складає цінну спадщину нації й забезпечує механізми ідентифікації особистостей із цією колективною спадщиною. Процес формування такої ідентичності є динамічним, перебуваючи під постійним впливом різноманітних чинників – від родинного виховання, мовного середовища, засвоєних звичаїв і побутової культури в дитинстві до впливу освітніх інституцій, кола однолітків, інформаційного потоку медіа та соціальних мереж, які транслують знання про історію й культуру. Формування в такий спосіб національної свідомості і стереотипів, доповнюються також особистим досвідом, набутим через подорожі, міжкультурні контакти та глибоко індивідуальні переживання, які здатні поглиблювати або змінювати національну ідентичність упродовж життя.

У цьому складному процесі історична пам'ять, що формується в межах ціннісних суджень суспільства й містить факти, що впливають із минулого досвіду, образи героїчних постатей, особливості стосунків з іншими народами та емоційні оцінки переломних подій, виступає як активне минуле. Вона не лише зберігається, а й конститує особистість індивіда та зміцнює невидимі зв'язки між членами спільноти. Особливої ваги історична пам'ять набуває в періоди воєнної нестабільності чи зовнішньої агресії, коли вона стає не лише засобом збереження культурної спадщини, а й потужним чинником об'єднання суспільства, підтримання морального духу та захисту суверенітету. Домінуючі історичні репрезентації, так звані майстер-наративи, структурують національне самосприйняття і створюють мережу історичних інтерпретацій, пропонуючи ідеологічно забарвлену модель історичного розвитку. Вона окреслює загальні патерни, пропонує просту, безперервну та прогресивну модель розвитку, що нібито відображає справжню природу нації та її історичну визначеність, пов'язуючи колективну ідентичність із певними історичними ідеалами. Водночас такі наративи не є статичними, а постійно переосмислюються й реконструюються під впливом актуальних суспільних

викликів і потреб. Це особливо гостро проявляється в українському контексті через тривалу боротьбу за незалежність і необхідність протистояння зовнішнім інформаційним впливам, зокрема тим, що спотворюють і фальсифікують українську історію.

Національну ідентичність, по суті, можна трактувати, як підтримку та безперервна репродукція комплексу цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій, що складають культурну спадщину нації, і водночас як процес самоідентифікації особистостей із цією унікальною спадщиною, відрізняючись від класової, гендерної чи расової ідентичностей тим, що вона пов'язує індивіда з конкретною національною державою. Історично формування національних ідентичностей у Європі тісно пов'язане з процесами секуляризації, коли ідея нації поступово витісняє ідею християнського монарха, послаблюючи попередні родові та сакральні ідентичності, що базувалися на ієрархічних цінностях і приналежності до Церкви. Вона гарантує індивідуальні права замість родових обов'язків і свободу совісті замість релігійних догматів, тим самим руйнуючи попередні форми соціальної ідентифікації. Наратив нації постає як колективна, хоча й часто фрагментована, розповідь про себе та інших, і для її глибокого розуміння необхідно досліджувати не лише те, що артикулюється, а й те, що було витіснене з національного дискурсу, залишаючись прихованим у колективному підсвідомому. Іноді дискурс національної ідентичності структурується як своєрідна псевдоморфоза, коли нація перебирає на себе суб'єктність колишніх родових і конфесійних спільнот, однак із часом, втрачаючи зовнішні джерела енергії, така ідентичність може трансформуватися в ідентичність політичної нації, що ґрунтується переважно на спільності економічних інтересів. Подальші процеси можуть вести до появи номадичного типу людини, яка обирає місце проживання прагматично, незалежно від національного походження. Протест проти таких глобалізаційних тенденцій часто проявляється у радикальних націоналістичних рухах, де ідея нації сакралізується, стаючи вищою цінністю

та формуючи своєрідну громадянську релігію зі своїми священними обов'язками.

Вагоме значення у цьому багатогранному процесі має локальна історія, яка, будучи мозаїкою регіональних особливостей, традицій, світоглядних установок і культурних кодів, не лише збагачує національну ідентичність, надаючи їй різноманітних відтінків, а й сприяє усвідомленню приналежності до загальнонаціонального історичного процесу, викликає почуття гордості за досягнення рідного краю та виховує патріотизм. Дослідження регіонального минулого дозволяє відтворити повнішу й об'єктивнішу картину історії країни, а популяризація цих знань зміцнює зв'язки між поколіннями. Концепція колективної пам'яті, як соціального відповідника індивідуальної пам'яті, що конструюється через наративи та практики комеморації, які надають сенс минулому та забезпечують ключ до розуміння взаємодії між минулим і сьогоденням, історією та політикою. Колективна пам'ять є нерозривно пов'язаною з роллю історичної пам'яті й наративу у формуванні національної ідентичності. При цьому ідентичність, згідно з цим, не виникає з порожнечі, а створюється, порівнюється, поділяється та узгоджується на основі минулих подій, формуючи колективну ідентичність, що засвоюється через специфічні для культури норми, цінності та механізми соціального контролю. Збереження пам'яті є однією з базових умов самовизначення індивідів і зміцнення соціальних груп, адже корені етнічної та національної ідентичності лежать саме в історичній пам'яті. Це робить можливими маніпуляції історичною пам'яттю в політичних цілях, які здатні спричинити зміни в груповій ідентичності. Націоналізм, як впливова сила у формуванні національних держав, тісно пов'язаний із розвитком національної ідентичності, яка, щоб асоціюватися з цією багатовимірною концепцією, повинна включати низку елементів: специфічну мову, чуттєвість і символізм, а також такі основні компоненти, як спільне розуміння історичної землі чи батьківщини, спільні міфи та історична пам'ять, спільна масова публічна

культура, система прав і обов'язків для всіх членів суспільства та спільна економіка. Це підкреслює значення спільних історичних цінностей.

Історичний наратив і національна ідентичність є тісно пов'язаними концептами, причому національні історії тривалий час відігравали значну роль у формуванні національних ідентичностей. Проте такий історіографічний націоналізм нерідко сприяв ксенофобії, виключенню, дискримінації, насильству, війнам і геноциду, і при цьому не існує чіткого розмежування між так званим громадянським, ліберальним націоналізмом і етнічним, авторитарним націоналізмом щодо їхнього потенціалу до виключення та насильства. Гіпернаціоналізм підживлював найжорстокіші конфлікти та геноциди в Європі, включаючи світові війни та Голокост, а історики часто опинялися на передньому краї легітимації, а іноді й ініціюванні такого насильства, особливо на спірних прикордонних територіях. Згодом з'явилися потужні виклики традиційному історіографічному націоналізму з боку порівняльної та транснаціональної історії, конструктивістського підходу у вивченні націоналізму, історичної антропології, жіночої та гендерної історії, а також глобальної історії, які сприяли саморефлексії професії історика та зменшенню її схильності до пропаганди націоналізму. Зміна темпоральності, зокрема перехід від циклічного до лінійного сприйняття часу, розглядається як одна з передумов виникнення «уявлених спільнот». Це призвело до зростання ролі історії та пам'яті як інструментів пояснення та орієнтації. При цьому історичні майстер-наративи зазвичай демонструють лінійне, прогресивне сприйняття часу, конструюючи часову тривалість через представлення віддалених епох як пов'язаних і безперервних, що складають «реальний» час національної історії, тоді як періоди між ними можуть розглядатися як відхилення або «порожні» періоди.

Сучасне відчуття розриву між минулим і сьогоденням, як було досліджено, призвело до кризи пам'яті та заміни «середовищ пам'яті» на

«місця пам'яті» – будівлі, монументи, емблеми, комеморації, символи, ритуали, тексти. Вони штучно створюють ілюзію часової тривалості та намагаються зупинити час, перетворюючи минулі події на вічно присутні. Водночас вони є полем боротьби за різні інтерпретації минулого. Комеморації, як особливий тип місць пам'яті, зводять перебіг події до одного моменту, вписуючи попередні події в єдину лінію, що веде до кінцевої події, таким чином спрощуючи складні історичні процеси та міфологізуючи історію. В такий спосіб вони поєднують лінійну концепцію часу при створенні та циклічну при щорічному відзначенні. Процеси «подолання минулого», як у Німеччині після Другої світової війни чи в країнах Східної Європи після комунізму, що включають інституційні заборони, покарання винних, реабілітацію жертв і публічне розкриття історії авторитарного минулого з метою унеможливлення його повторення, також є важливими для аналізу та переписування майстер-наративів. Проте такі процеси часто відбуваються поетапно й вимагають значного часу для суспільного осмислення травматичного минулого.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ У ДЕРЖАВНІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ: KEYСИ УКРАЇНИ, РОСІЇ, АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА ВІРМЕНІЇ

2.1. Використання історичних наративів у російсько-українській війні: зіткнення пам'ятей і конкурентні інтерпретації минулого

Російсько-українська війна супроводжується безпрецедентним зіткненням історичних наративів, де пам'ять та інтерпретації минулого перетворилися на поле бою, не менш запекле, ніж реальні бойові дії. Російська Федерація активно використовує маніпуляції історією для легітимації своєї агресії, представляючи її як відновлення історичної справедливості та захист власних інтересів. Українська сторона, у свою чергу, мобілізує власні історичні наративи для консолідації суспільства, утвердження національної ідентичності та спротиву російській експансії. Це протистояння наративів має глибоке коріння, пов'язане з різним досвідом та інтерпретаціями спільного минулого, зокрема періодів Російської імперії та Радянського Союзу. Російська політика пам'яті спрямована на утвердження концепції «русского мира», яка передбачає єдність східнослов'янських народів під егідою Москви та заперечує право України на власну державність та окрему історичну долю. Ця концепція активно просувається через державні ЗМІ, освітні програми та культурні проєкти, створюючи міфологізований образ Росії як збирачки земель та захисниці православ'я. У контексті російсько-української війни роль історичної пам'яті як інструменту формування суспільних настроїв та легітимізації політичних дій стає особливо зримою. Дослідження демонструють, як кремлівський режим перепривласнює історичні концепти, зокрема історію Русі та перемогу у Другій світовій війні, для просування спотвореної історичної пам'яті та виправдання своєї агресивної політики. Вибіркова презентація історичних фактів, поєднана з активним поширенням маніпульованої інформації за допомогою цифрових технологій, підкреслює деструктивний потенціал

історичної пам'яті як зброї в сучасній гібридній війні. Особливий акцент робиться на історії Русі, яка в сучасній російській пропаганді розуміється відповідно до старих радянських парадигм, а також на міфологізованій ідеї перемоги у Другій світовій війні. Російська пропаганда вибірково подає історичні факти, акцентуючи увагу на обраних подіях, що сприяє формуванню спотвореної історичної пам'яті. Маніпулювання історичною пам'яттю відбувається шляхом навмисної зміни або спотворення історичних фактів з боку урядових чи пропагандистських організацій для формування вигідного владі наративу. Замість подання повної картини історичних подій, пропаганда може зосереджуватися на окремих моментах, ігноруючи справжню демонстрацію подій. Враження людей від минулого насильства впливають на вибір акцентування або мінімізації історичних подій відповідно до їхніх поточних ідентичностей та світоглядів. Російський уряд проводив інформаційну війну протягом усієї своєї історії, проте за останнє десятиліття кількість дезінформації, поширюваної Російською Федерацією, суттєво зросла. У тижні, що передували війні, та в дні після вторгнення російські дезінформаційні кампанії, спрямовані проти України та звинувачували Захід у посиленні напруженості, різко активізувалися. Наративи варіювалися від спростованої ідеї про те, що США фінансували дослідження біологічної зброї в Україні, до твердження, що Росія веде війну для демілітаризації та денацифікації України. Ці наративи поширювалися через різні проросійські пропагандистські веб-сайти, включно з новоствореним російським сайтом для перевірки фактів waronfakes.com (Tkachenko 2021: 96).

Аналіз контенту прокремлівських ЗМІ за період з 2014 по 2021 рік виявив три найбільш поширені наративи: українська армія та добровольчі формування є жорстокими, Україна стала неспроможною державою після того, як пішла за Європою, та українці є нацистами. Ці теми стали постійними у прокремлівській пропаганді. У сімдесятиденний період перед вторгненням 2022 року аналіз понад десяти тисяч статей з чотирнадцяти прокремлівських видань виявив такі домінуючі наративи: Росія прагне миру,

2201 стаття, Росія має моральний обов'язок щось зробити для безпеки в регіоні 2086 статей, Україна є агресивною 1888 статей, Захід створює напруженість у регіоні 1729 статей, та Україна є маріонеткою Заходу 182 статті. Наратив Росія прагне миру найчастіше зустрічався в матеріалах щодо вимог Росії про гарантії безпеки, що становило 1768 з 2201 статті, 80,32 відсотка. Найпоширенішими джерелами, на які посилалися в рамках цього наративу, були російські офіційні особи, 1570 статей, а потім Володимир Путін, 160 статей), що підкріплювало наратив як позицію Кремля. Паралельно з цим наратив Росія має моральний обов'язок захистити безпеку регіону фігурував у 2086 статтях, підсилюючи кремлівські виправдання війни. Спостерігалися сплески згадок 19 лютого та 21 лютого, коли кремлівська риторика посилилася перед визнанням донбаських республік. Російські офіційні особи були найпоширенішим джерелом для цього наративу, їх цитували в 1620 статтях. Наратив Україна є агресивною слугував додатковим риторичним інструментом для виправдання війни та заперечення російської відповідальності. Він масово з'являвся в дні після заяв сепаратистів та Кремля про те, що Україна атакувала дитячий садок та націлилася на резервуари з хлором на Донбасі, з 395 статтями 19 лютого та 418 статтями 21 лютого. Примітно, що офіційні особи Донбасу були найпоширенішим джерелом для цього наративу. Захід створює напруженість у регіоні — цей наратив послідовно з'являвся протягом сімдесятиденного періоду, хоча ніколи не досягав такого рівня, як інші всеохоплюючі наративи в будь-який конкретний день. Прокремлівські видання найчастіше приписували цей наратив російським офіційним особам та Путіну і також були виявлені випадки, коли прокремлівські ЗМІ згадували зброю масового знищення та нацистів. ЗМЗ фігурувала у 495 статтях, більшість з яких з'явилася в останній тиждень перед вторгненням. Натомість нацисти згадувалися 141 раз у статтях, розкиданих протягом сімдесятиденного періоду, досягнувши піку у двадцять сім статей 1 січня, після мітингу в Києві на вшанування пам'яті покійного ультраправого українського націоналіста

Степана Бандери. У своїй промові 24 лютого 2022 року, оголошуючи про початок спеціальної військової операції, Путін понад двісті разів використав ворожі наративи, які раніше з'являлися у прокремлівських виданнях протягом попередніх сімдесяти днів, звинувачуючи Захід у постійному створенні фундаментальних загроз для Росії, включаючи розширення НАТО на схід та наближення військової інфраструктури до російських кордонів.

В оповідях Росії Москва бачить себе наступницею Київської Русі, що підкреслює можливості історичних та культурних зв'язків, однак цей історичний наратив оскаржується українцями, котрі утверджують свою національну ідентичність. Відомий історик Залізняк влучно назвав це зіткнення війною світів, описуючи його як запеклу боротьбу між суспільствами, вкоріненими в принципово різних менталітетах, культурних орієнтаціях, історичній пам'яті та традиціях. Активне поширення московськими князями золотоординської версії деспотизму східного типу відображало їхню прихильність до правлячих структур, демонструючи їхню адаптивність до політичних реалій того часу. Цей період консолідації не лише сформував структури управління Москви, але й заклав підґрунтя для розуміння тривалого впливу Золотої Орди на траєкторію деспотизму східного типу в історичному просторі. Вже за Івана IV Грозного було запроваджено царський титул, а державну ідеологію було зведено до міфу про Третій Рим – Москву, яка ніколи не впаде, бо Четвертого Риму не буде. У поєднанні з успадкованим татарським централізмом жорстокість Москви переросла у перманентну війну, що призвела до процесу, який російські історики згодом назвуть возз'єднанням російських земель, хоча насправді це була довга, кривава війна, що закінчилася завоюванням решти Золотої Орди та початком загарбання Сибіру (Tolstov 2022).

Використання історії та історичної пам'яті як знаряддя пропаганди відкрило нові можливості для агресивного державного режиму використовувати населення у власних цілях. Актуалізація образу спільної

історії через телесеріали, фільми, мультфільми та активне привласнення історії середньовічної Київської держави та окремих князівств у наукових та науково-популярних працях стало значним пропагандистським інструментом, що перетворив історичну пам'ять на зброю. Спеціальний акцент на перемозі російської зброї у Другій світовій війні дозволив кремлівському режиму просувати тезу про те, що росіяни могли б перемогти Вермахт без допомоги інших радянських народів (Kiss 2014). Ця глорифікація перемоги 1945 року призвела до деформації історичної пам'яті, підтримуваної художньою літературою, відповідними фільмами, поширенням заздалегідь сфальсифікованої ксенофобської інформації в соціальних мережах тощо, при цьому замовчувалися факти відкритої співпраці СРСР з Німеччиною у 1939 та першій половині 1941 року, значення американської допомоги за ленд-лізом, відкриття Другого фронту в Європі тощо. Вибіркова подача інформації, актуалізація лише окремих матеріалів не сприяли науковому дослідженню питання, а діяльність пропагандистських умів перетворила історичну пам'ять на надзвичайно руйнівну зброю, що лише доповнювала наявні кремлівські наративи.

Уряди та інші впливові особи продовжуватимуть застосовувати доступні технологічні засоби для впливу на громадську думку та управління сприйняттям цільових груп. У випадку нагірнокарабаського конфлікту озброєння соціальних медіа урядами та іншими впливовими особами мало свій вплив на взаємне сприйняття між народами та радикалізацію позицій. Паралельно соціальні медіа стали чинником внутрішньополітичного та соціального розвитку. Важко уявити повне викорінення проблеми озброєння соціальних медіа, однак існують заходи, які допоможуть пом'якшити наслідки маніпуляцій. Міжнародне право наразі не забороняє дезінформацію як таку, розглядаючи її як військову хитрість, хоча деякі науковці закликають до переоцінки цього підходу з огляду на сучасні загрози для цивільного населення. Тим не менш, поширення дезінформації напередодні вторгнення може розглядатися як доказ планування або підготовки акту агресії, що є

злочином згідно з Римським статутом. Якщо буде доведено, що офіційні особи знали про неправдивість поширюваних наративів, це може слугувати доказом усвідомлення ними того, що вторгнення було явним порушенням Статуту ООН. Отже, конкуренція історичних наративів у російсько-українській війні є не просто академічною дискусією, а важливим елементом гібридної війни, що має на меті вплинути на свідомість людей, легітимізувати політичні рішення та мобілізувати суспільну підтримку. Боротьба за минуле тісно переплетена з боротьбою за сьогодення та майбутнє. Російська Федерація прагне нав'язати своє бачення історії, щоб виправдати імперські амбіції та відновити контроль над пострадянським простором. Україна ж, захищаючи свою незалежність, утверджує власне право на історію та будує майбутнє на основі національної ідентичності та європейських цінностей. Міжнародна спільнота також відіграє певну роль у цьому зіткненні наративів, оскільки оцінка історичних подій впливає на сприйняття конфлікту та формування політики щодо сторін. Розуміння глибинних історичних причин та наративних стратегій, що використовуються у російсько-українській війні, є ключовим для адекватного аналізу ситуації та пошуку шляхів до справедливого миру (Kasianov 2022).

2.2. Політика історичної пам'яті у контексті карабахського конфлікту: боротьба за спадщину, символи та міжнародний імідж

Нагірний Карабах відіграє центральну роль у конструюванні наративу сучасної національної ідентичності Вірменії та Азербайджану. Цей багаторічний конфлікт накопичив такий високий ступінь антагонізму, що породив два взаємовиключні наративи. Боротьба за контроль над територією Нагірного Карабаху впродовж трьох десятиліть просочувала конструювання пострадянської національної ідентичності в обох кавказьких республіках. Історична конкуренція між Вірменією та Азербайджаном ґрунтується на побудові наративу про нагірно-карабаський конфлікт. Конфлікт по-різному висвітлювався в підручниках історії обох країн, що впливає на дискусію щодо

об'єктивності фактів. Відсутність чітких ідеологічних орієнтирів, котрі б пояснювали складність конфлікту на момент народження двох сучасних держав, призвела до ревізійністського та пропагандистського націоналістичного наративу з обох сторін конфлікту. З вірменської точки зору був побудований дискурс, заснований на орієнталізмі та іншому Азербайджану, а також на праві Нагірного Карабаху на самовизначення. Вірменський наратив пов'язував конфлікт із геноцидом вірмен часів Першої світової війни та міфом про вірменський народ як обраний народ, що має поширюватися на всі території, де проживали етнічні вірмени. Азербайджанська сторона, натомість, посилялася на міжнародне право, резолюції ООН щодо конфлікту та презентацію плюралістичного суспільства в етнічному та релігійному аспектах. Сучасна національна ідентичність незалежного Азербайджану була сильно каталізована подіями 20 січня 1990 року, які стали найбільшим епізодом репресій радянської армії проти цивільного населення в останні місяці існування Радянського Союзу. Події січня 1990 року та війна за відновлення Нагірного Карабаху є двома ядерними елементами у побудові азербайджанського націоналістичного дискурсу (Broers, Mahmudlu 2023).

Сучасна національна ідентичність Азербайджану ґрунтується на націоналістичному дискурсі відновлення Нагірного Карабаху, на впливі агресії радянської армії проти цивільного населення під час подій 20 січня 1990 року, відомих як Чорний січень, на спадщині президента Гейдара Алієва та на організації публічних заходів з міжнародним резонансом. Конфлікт навколо Нагірного Карабаху, що триває десятиліттями, глибоко вкорінений у політичних програмах обох країн і займає значне місце в колективній національній ідентичності двох народів. Десятиліття міжнародного посередництва не призвели до політичного врегулювання, а кілька раундів військових дій поглибили розрив між суспільствами. Відсутність довіри між вірменами та азербайджанцями, а також відсутність спільного бачення взаємоприйнятного політичного рішення зміцнили опозицію в кожному уряді

щодо поступок. З розвитком онлайн-технологій азербайджанський та вірменський уряди активізували застосування доступних інструментів, включаючи соціальні платформи, онлайн-ЗМІ та блоги, для просування суспільних наративів та взаємних уявлень. Ці інструменти також використовувалися для консолідації народної підтримки навколо внутрішньо- та зовнішньополітичних програм, які посилюють позицію уряду щодо конфлікту. Це явище не є унікальним для даної ситуації і часто називається озброєнням соціальних медіа (Avetisyan Article - JIMEL 10.2 - 12.09: 62).

Для обох націй, вірмен та азербайджанців, історія є одним із ключових джерел їхньої національної ідентичності (Корецьк 2009: 195). Відповідно, наративи їхніх історій кардинально відрізняються, хоча йдеться про ті самі історичні події (Корецьк 2009: 195). Окрім суперечок політиків та професійних істориків, історичні наративи Карабаху представлені також в Інтернеті (Корецьк 2009: 195). Національні міфи вірмен та азербайджанців є взаємно несумісними (Корецьк 2009: 195). Вірменський наратив конфлікту представляє вірмен автохтонами регіону Південного Кавказу та Східної Анатолії (Корецьк 2009: 200). Вони заснували кілька відомих імперій, проте всі вони були зруйновані через поєднання зради, національних розбратів або вторгнень могутнього ворога. Вірмени пишаються своїми християнськими традиціями і проголошують себе першою нацією, яка прийняла християнство як державну релігію у 301 році н.е. Починаючи з XI століття, вірмени страждали під владою мусульманських та тюркських правителів, але зберегли певний рівень самоврядування в горах Сасуна, Сюніка чи Карабаху. Сам Карабах сприймається як свята земля, де вірменська шляхта чинила опір мусульманським правителям з низин до XVIII або XIX століття. Золоті віки змінювалися темними часами, протягом яких вірмени іноді стикалися з винищенням. Згідно з вірменськими історичними наративами, вірменські брати по вірі кілька разів зраджували вірменську націю: візантійці у XI столітті, британці у 1919 році та росіяни у 1921 році. Ця зрада повторюється знову у 1991 році; радянські ,тобто російські, спецпідрозділи разом з

азербайджанською міліцією етнічно зачистили Шаумянівський район на північ від Карабаху і таким чином допомогли азербайджанцям у їхній боротьбі проти вірменської нації. Отже, вірменам довелося самотужки перемогти азербайджанців та завоювати Нагірний Карабах силою впродовж 1992-1994 років. Війна проти численних ворогів подається як героїчне визволення окупованих територій, хоча частина території Карабаху все ще сприймається як окупована Азербайджаном - Шаумянівський район або частини Мартунинського району. Особлива увага приділяється подіям, що інтерпретуються як погроми чи геноцид, вчинені проти вірменських жителів Баку, Шаумяна та Сумгаїта, залізничній блокаді Вірменії, знищенню вірменської культурної спадщини та дискримінації вірмен у Карабасі під час азербайджанського управління. В азербайджанській версії історії ми можемо прочитати про ті самі події, інтерпретовані по-іншому, з іншими історичними подіями, обраними азербайджанською колективною національною пам'яттю. Азербайджанці, на їхню думку, є автохтонами на Південному Кавказі, а не штучною нацією, створеною турецькими націоналістами на рубежі ХХ століття або навіть Сталіним у 1936 році, як часто стверджують вірмени. Сучасні азербайджанці вважаються нащадками кавказьких албанців або алванців, автохтонної етнічної групи, яка частково була поглинена вірменами, а частково ісламізована та тюркізована, ставши основою азербайджанської нації. Територія Карабаху з давніх часів до окупації росіянами на початку ХІХ століття була частиною різних азербайджанських держав. Вірменське населення було переселене до Карабаху, а також до Єревану, Нахічевані, Зангезура та інших історично азербайджанських територій під час російської окупації Південного Кавказу. Ці території фактично були вкрадені в Азербайджану, і вірменські претензії на Карабах є абсурдними. Більше того, Карабаське ханство, держава, що існувала у другій половині ХVІІІ століття, та особливо його столиця Шуші, сприймаються як колыска сучасної азербайджанської культури. Вірменські агресори та терористи, які окупували значні території Азербайджану, вчинили численні погроми в

азербайджанських містах та селах. Азербайджанці називають ці події азербайджанським геноцидом, а доля міста Ходжали на північ від столиці Карабаху Степанакерта стала символом вірменської жорстокості, представленим решті світу (Корецьк 2009: 200 – 201).

Питання Нагірного Карабаху традиційно відігравало значну роль у внутрішньо- та зовнішньополітичній програмі обох країн. Конфлікт також часто використовується для зміцнення внутрішньої влади та виправдання політичних та економічних недоліків. Азербайджан називав невирішене карабаське питання перешкодою для демократії та захисту прав людини в країні. Офіційний Баку також використовує привід конфлікту для придушення політичної опозиції правлячому авторитарному режиму. Вірменія здебільшого використовувала нагірно-карабаський конфлікт для виправдання критики виборчих процесів та труднощів у соціально-економічній ситуації в країні. Протягом усього періоду конфлікту, особливо після того, як перша війна 1991-1994 років закінчилася територіальними втратами для Азербайджану, азербайджанський та вірменський уряди використовували доступні засоби комунікації для просування суспільних наративів щодо конфлікту. Азербайджан поширює анти вірменську риторику, включаючи принизливі заяви, твердження про те, що війна не закінчена, та наголошуючи на необхідності акумулювати всі ресурси для звільнення батьківщини від вірменських окупантів. Вірменський уряд, у свою чергу, використовував карабаський конфлікт для зміцнення влади та просування наративу про непереможність вірменської армії та неминучу поразку будь-яких реваншистських прагнень в Азербайджані (Avetisyan Article - JIMEL 2024: 73).

Політичні меседжі азербайджанських офіційних осіб щодо нагірно-карабаського конфлікту включають загальні патріотичні та мілітаристські заяви, а також принизливу анти вірменську риторику. Питання поширення анти вірменської мови ворожнечі азербайджанськими офіційними

структурами було у центрі уваги різних офіційних та неурядових міжнародних моніторингових органів. Наприклад, у звіті Європейської комісії проти расизму та нетерпимості Ради Європи за 2011 рік зазначається, що постійний негативний офіційний та медійний дискурс щодо Республіки Вірменія сприяє підтримці негативного клімату думок стосовно осіб вірменського походження, які залишаються вразливими до дискримінації. Аналогічно, Консультативний комітет Ради Європи з Рамкової конвенції про захист національних меншин наголосив на дуже стійкому суспільному наративі навколо нагірно-карабаського конфлікту, який по-різному визначає Вірменію або вірмен як ворога та відверто пропагує ненависницькі повідомлення, зокрема в Інтернеті. Комітет також висловив занепокоєння рівнем офіційної участі в схваленні та поширенні таких поглядів, оскільки вони часто спрямовані також проти громадян Азербайджану вірменського етнічного походження, а також будь-кого іншого, хто може розглядатися як пов'язаний з Вірменією. У висновку Консультативного комітету за 2017 рік додатково зазначалося, що повсюдне використання запальної лексики політиками та іншими громадськими діячами може негативно вплинути на сприйняття суспільством осіб, що належать до вірменської меншини. Консультативний комітет висловив жаль з приводу того, що ціле покоління азербайджанців виросло на риториці ненависті, ворожості та віктимізації, що може вплинути на перспективи майбутнього примирення (Council of Europe 2017; Avetisyan Article - JIMEL 2024: 77).

Інформаційний ланцюжок бере початок у державних та контрольованих державою ЗМІ. На першому етапі офіційні веб-сайти президента Азербайджану та популярних державних установ, таких як Міністерство оборони та Міністерство закордонних справ, публікують промови та заяви президента Алієва та інших політичних лідерів. Потім контрольовані державою ЗМІ поширюють інформацію через свої веб-сайти. Автентичні та неавтентичні акаунти в соціальних мережах підхоплюють найсильніші цитати із заяв чи статей та поширюють їх за допомогою тролів, ботів та кіборгів

серед користувачів найпопулярніших платформ. Хештеги, по типу #ArmenianAgression, #KarabakhIsAzerbaijan, #JusticeForAzerbaijan, #BabyKillerArmenia та #DoNotBelieveArmenia, є одними з прикладів. Наприклад, президент Азербайджану Ільхам Алієв заявляв, що головними ворогами є вірмени з усього світу, а Вірменія як країна не має жодної цінності, будучи фактично колонією, форпостом, керованим з-за кордону. Також лунали заяви про те, що Азербайджан живе у стані війни, і так само, як вірмен було переможено на політичному та економічному фронтах, їх можна перемогти і на полі бою. Паралельно державні веб-сайти та акаунти в соціальних мережах поширюють громадський відгук на політику президента Азербайджану. Листи до президента Алієва здебільшого містять подяку та беззаперечну громадську підтримку офіційної політики щодо вірменського народу. Правдивість таких листів неможливо підтвердити чи спростувати, вони стали частиною зусиль азербайджанського уряду з легітимації анти вірменської політики всередині країни та на міжнародному рівні ЗМІ та особисті блоги також відіграють активну роль у формуванні суспільного сприйняття вірмен серед азербайджанців. Основними гравцями на азербайджанському медійному полі є Vesti.az, 1news.az, Day.az та інші контрольовані державою ресурси. Інформація здебільшого включає офіційні заяви вищих політичних лідерів, а також авторські колонки та інші публікації, що пропагують стигми та стереотипи. У публікаціях найбільших ЗМІ можна зустріти формулювання, які описують вірмен як носіїв бруду, безпринципності, жадібності, боягузтва, ницості, зрадництва, жорстокості, заздрості, цинізму та всієї мерзоти, що наповнює внутрішній світ вірмен. Вірменство порівнюється з різновидом грипу, вірусом, який можливо знищити лише зрозумівши його природу, ставши до нього імунним та безжально його знищивши. Шакал, типова сміттєва тварина, переносник інфекції та паразитів, на Сході асоціюється з дрібним підлабузництвом, улесливістю та підлабузництвом, будучи також уособленням боягузтва та підлості, що, за твердженнями, точно відповідає способу життя та поведінці

вірмен. Також розпусні та невиховані жінки трапляються в будь-якій нації, розпуста вірменських жінок, представниць найдавнішої професії, відома в усьому світі. Координація діяльності в соціальних мережах стає особливо очевидною в періоди військових ескалацій. Наприклад, сутички в липні 2020 року вздовж вірмено-азербайджанського державного кордону також супроводжувалися активізацією в соціальних мережах. Сторони запускали кампанії з хештегами в Twitter, використовуючи різкі фрази. Лабораторія цифрових криміналістичних досліджень Атлантичної ради (DFRLab) проаналізувала провірменські та проазербайджанські хештеги з 12 по 18 липня 2020 року, щоб порівняти потоки трафіку в Twitter, і дійшла висновку, що проазербайджанські хештеги зазнали значних маніпуляцій, а кілька акаунтів з великим обсягом трафіку відповідали за значну частину реакцій та ретвітів. Проазербайджанські хештеги значно перевершували провірменські за кількістю згадок, приблизно у співвідношенні 33 до 1, демонструючи різкі піки ретвітів щодня близько 14:00. Провірменські хештеги демонстрували масштаби та закономірності, більш характерні для органічного трафіку. DFRLab не знайшла вагомих доказів того, що проазербайджанські акаунти були повністю автоматизованими ботами, і дійшла висновку, що ними керували дуже віддані користувачі-люди, багато з яких були студентами коледжів або належали до провладних молодіжних груп. Фахівці знайшли й інші докази скоординованих онлайн-маніпуляцій з боку контрольованих державою молодіжних організацій (Avetisyan Article - JIMEL 2024: 80).

Антиазербайджанська риторика у Вірменії не є централізованою чи скоординованою на політичному рівні. Офіс президента чи прем'єр-міністра не поширює заяв, спрямованих проти азербайджанського народу загалом (Avetisyan Article - JIMEL 2024: 84). Критика зазвичай спрямована на окремих політичних діячів, таких як президент Алієв, міністр оборони та інші високопосадовці Азербайджану. Засоби масової інформації та соціальні платформи здебільшого поширюють патріотичні настрої та висвітлюють політичні та соціально-економічні події в країні. Відмінність між риторикою

Азербайджану та Вірменії у публічних заявах щодо супротивника може пояснюватися результатом війни 1991-1994 років. Військові успіхи Вірменії та територіальні надбання у першій війні з Азербайджаном сформували порівняно пацифістську риторичу, наголошуючи на необхідності мирного остаточного вирішення конфлікту. Поширення антиазербайджанських настроїв відбувається переважно в соціальних мережах та блогах недержавним скоординованим способом окремими акаунтами чи групами. За даними дослідження медіаспоживання, проведеного Кавказьким центром досліджень ресурсів – Вірменським фондом у 2019 році, 57 відсотків населення щодня користуються соціальними мережами. Вірменські медіаексперти окреслили основні закономірності дезінформації, аналізуючи три компоненти: відправника інформації, її повідомлення та контекст. Дезінформація часто присутня в статтях, де не згадується автор, першоджерело або посилання на першоджерело, а натомість посилаються на невідомі або невизначені джерела; повідомлення здебільшого спостерігається в заголовку статті та містить формулювання, що додають інтересу; контекст має особливе значення, оскільки зосереджується на основній меті публікації, підкреслюючи передачу конкретного вмісту, такого як політична пропаганда, теорії змови, наклепницька риторика тощо. Карабаський конфлікт є однією з найбільш висвітлюваних тем у вірменських ЗМІ, і як такий, часто стає об'єктом дезінформації та пропаганди (Avetisyan Article - JIMEL 2024 84 - 86).

Нагірно-карабаський конфлікт є найтривалішим невирішеним конфліктом на пострадянському просторі, що бере свій початок із середини епохи Горбачова у 1988 році. Це також найбільш смертоносний конфлікт, що було доведено у 2020 році, коли Вірменія та Азербайджан знову вступили у війну за спірну територію, за яку вони воювали у 1991-1994 роках. Для вірмен Карабах – це історична вірменська провінція зі старовинними вірменськими церквами, яка в новітні часи мала вірменську більшість, але була несправедливо передана Радянському Азербайджану у 1921 році більшовиками. Протести 1988 року розглядалися як кульмінація тривалої

історії демократичних прагнень, яка зустріла насильство в Азербайджані. Для азербайджанців Карабах також вважається місцем великого культурного значення через те, що протягом століть він був мусульманським ханством з центром у місті Шуша, тобто відомому вірменам як Шуші, батьківщині багатьох азербайджанських музикантів та митців. Азербайджанці стверджують, що він є частиною їхньої країни з точки зору економіки та географії, і що це міжнародно визнано. Цей конфлікт відрізняється від інших на пострадянському просторі кількома важливими аспектами; він протиставляє дві національні держави одна одній. Карабаські вірмени розпочали суперечку у 1988 році з метою відокремлення від Радянського Азербайджану, ніхто, включно з Вірменією, не визнав Нагірно-Карабаську Республіку, або Республіку Арцах, як вони її називали з 2016 року, проголошену у 1991 році. Боротьба за Карабах сформувала сучасну вірменську та азербайджанську ідентичність, і для більшості вірмен та азербайджанців, навіть тих, хто не походить з території самого Карабаху, немислимо відмовитися від своїх претензій на нього. До 2020 року почуття гніву та травми були особливо сильними в Азербайджані, який спочатку програв у конфлікті. Вірмен регулярно засуджують як фашистів та агресорів у мейнстрімному азербайджанському політичному дискурсі. Після поразки у конфлікті 2020 року травматичний досвід став особливо сильним з вірменського боку. Трагічні події 1980-х та 1990-х років, під час яких були скоєні звірства, пам'ятаються обома сторонами донині. Для вірмен ключовим моментом став погром у азербайджанському місті Сумгаїт у лютому 1988 року, під час якого азербайджанський натовп убив 26 вірмен. Азербайджан щорічно вшановує пам'ять найгіршого епізоду конфлікту – різанини вірменськими силами 485 (або більше) азербайджанців, які тікали з міста Ходжали у лютому 1992 року. У конфлікті 2020 року звірства, такі як сумарні страти полонених, не тільки скоювалися, але й знімалися на відео та широко поширювалися в соціальних мережах. У 2018 році напруженість дещо спала після мирної революції у Вірменії, яка усунула непопулярний режим Сержа

Саргсяна та привела до влади нового лідера з народним мандатом – Нікола Пашиняна. На деякий час це пожвавило майже зупинений переговорний процес щодо Нагірного Карабаху (de Waal 2021: 3). Проте азербайджанські сподівання на те, що Пашинян зможе пожвавити мирний процес, не виправдалися. Навпаки, вірменський прем'єр-міністр, здавалося, прагнув відкласти серйозне обговорення карабаського питання, зосередившись на своєму головному пріоритеті – внутрішніх реформах у Республіці Вірменія. Коли він все ж торкався цього питання, він все більше розчаровував азербайджанців націоналістичною риторикою. Можливо, намагаючись довести свою легітимність карабаським вірменам, Пашинян активно просував тему єднання (міацум вірменською), центрального постулату вірменської позиції щодо карабаського питання з моменту виникнення суперечки у 1988 році. У серпні 2019 року, відвідуючи Карабах, Пашинян заявив натовпу прихильників: «Арцах – це Вірменія, і крапка» та очолив натовп, що повторював слово «міацум». Це відображало загальне посилення вірменської позиції, коли окуповані азербайджанські території регулярно називалися "звільненими територіями" в мейнстрімному вірменському дискурсі (de Waal 2021: 2 - 4).

Обидві сторони, Вірменія та Азербайджан, схвалюють так звані Мадридські принципи, дорожню карту для вирішення, запропоновану співголовами Мінської групи. Проте диявол криється в деталях, і позиції залишаються далекими з кількох питань, не в останню чергу щодо майбутнього статусу регіону Нагірного Карабаху. Вірменія є значно активнішим прихильником Мінського процесу, який вона сприймає як такий, що допомагає продовжити та захистити статус-кво. Азербайджан, хоча часто критикує Мінський процес та його неспроможність досягти результатів, також залишається залученим до нього. Зрештою, Мінський процес дозволяє Вірменії та Азербайджану визначати швидкість і формат переговорів, а також залучає Росію, США та Францію до процесу, який пропонує мало несподіванок, оскільки він має широку підтримку міжнародної спільноти, він

залишає мало місця для інших ініціатив. У подіях в Україні лідери в Баку та Єревані відчували параною, що Захід налаштований на зміну режимів на всьому пострадянському просторі. Ця параною активно підживлювалася Росією. Побойуючись повторення сценарію вдома, обидва керівництва, використовуючи різні тактики, намагалися стримати опозиційні сили. Гра на карабаській/воєнній карті є ще одним способом, за допомогою якого два керівництва намагалися зберегти внутрішню згуртованість. В обох країнах Карабах залишається найважливішим об'єднуючим гаслом, коли вимагаються жертви, або коли увагу населення треба відвернути від інших питань. Після майже трьох десятиліть замороженого конфлікту Азербайджан відновив повний контроль над своєю територією (2020-2023). Уряд Азербайджану просуває політичну та комунікаційну стратегію, спрямовану на представлення нового іміджу постконфліктного Нагірного Карабаху. Зелена економіка, відновлювані джерела енергії, міжнародна солідарність у розмінюванні протипіхотних мін, що залишилися на території, та будівництво розумних сіл є візитною карткою території, яку уряд хоче проектувати на міжнародному рівні (Paul, Sammut 2016: 1 - 2)

Уряди Азербайджану та Вірменії використовували соціальні медіа для маніпулювання громадською думкою з метою просування своїх цілей, пов'язаних із тривалим конфліктом. Кожна держава все активніше використовує технологічні ресурси для забезпечення народної підтримки своїх політичних програм. Впливові особи та виробники фейкових новин стають дедалі ефективнішими у маніпулюванні платформами соціальних медіа. Незважаючи на різницю в доступі до технологій та внутрішніх нормативних актах, більшість населення як у Вірменії, так і в Азербайджані має доступ до Інтернету. Зі зростанням ролі та ефективності соціальних медіа, Facebook та Twitter стали значущим інструментом для формування громадської думки в Азербайджані та Вірменії, а також для виявлення потенційної опозиції до обраних курсів. Президентські офіси, міністерства закордонних справ, міністерства оборони та ЗМІ активно використовують

популярні платформи соціальних медіа для впливу на відповідне населення. Протягом усього періоду конфлікту, особливо після того, як перша війна закінчилася територіальними втратами для Азербайджану, азербайджанський та вірменський уряди використовували доступні засоби комунікації для створення та просування суспільних наративів щодо конфлікту. Азербайджан активно просував анти вірменську риторику, включаючи твердження про те, що війна не закінчена, та наголошуючи на необхідності акумулювати всі ресурси для звільнення Батьківщини від вірменських окупантів. Азербайджан також використовував фактор незавершеної війни для просування ідеї триваючої національної надзвичайної ситуації та для зміцнення контролю над внутрішньою владою, придушення громадянського суспільства країни, усунення політичної опозиції та інших кроків. Вірменський уряд, у свою чергу, використовував карабаський конфлікт для зміцнення внутрішньої влади, просуваючи наратив про непереможність вірменської армії та неминучу поразку будь-яких реваншистських прагнень в Азербайджані. Керівництво країни виправдовувало економічні проблеми ідеєю пріоритетних міркувань безпеки. Два уряди також використовують соціальні медіа для створення довгострокових наративів та взаємних уявлень між двома народами, часто орієнтуючись на молодші покоління, які здебільшого не обізнані або не стурбовані реальним перебігом подій та всіма аспектами конфлікту. Нагірний Карабах та сім прилеглих до нього районів Азербайджану, повністю або частково, перебували під контролем вірмен, що становило 13,6% де-юре території Азербайджану. Азербайджанці стверджують, що Карабах є частиною їхньої країни з точки зору економіки та географії, і що це міжнародно визнано. З іншого боку, для вірмен Карабах – це історична вірменська провінція зі старовинними вірменськими церквами, яка в новітні часи мала вірменську більшість, але була несправедливо передана Радянському Азербайджану у 1921 році більшовиками. Суперечка навколо статусу Нагірного Карабаху вперше виникла у лютому 1988 року, коли обласна рада Карабаху ухвалила резолюцію з проханням передати регіон

з юрисдикції Радянського Азербайджану до Радянської Вірменії, що викликало масові демонстрації підтримки в Єревані та гнівну опозицію в Азербайджані. Вірмени та азербайджанці не просто відмовляються від політичних та дипломатичних відносин один з одним; вони також активно заперечують та стирають культурні та історичні права іншої нації. З 1990 року, за винятком самого Карабаху, в Вірменії практично не було азербайджанців, а в Азербайджані – вірмен. Окупувавши сім районів навколо Карабаху, вірмени знищили дощенту кожне місто та село, частково стираючи також кладовища. Азербайджан систематично стирав вірменську культурну спадщину на своїй території, включаючи цінні середньовічні пам'ятки у своєму ексклаві Нахічевані. Боротьба за Карабах сформувала сучасну вірменську та азербайджанську ідентичність. Після конфлікту 2020 року анти вірменський дискурс Азербайджану майже не змінився, принаймні на офіційному рівні. Президент Алієв відкрито висміював вірмен. У Баку було відкрито гротескний «парк трофеїв», де демонструвалися карикатурні вірменські фігури та захоплені вірменські шоломи у тріумфалістичній манері. Нове покоління виросло на домінуючих національних наративах, які зображують іншу сторону, вірмен чи азербайджанців, як ворогів. На відміну від старших поколінь, які жили в радянський період, їм бракувало спогадів про час, коли дві нації мирно жили пліч-о-пліч, і більшість могли розмовляти спільною мовою. Молодше покоління також активно діє по всьому світі та бере участь в інформаційній війні в соціальних мережах, сповненій мови ворожнечі та образ на адресу іншої сторони (Avetisyan – Prospectus 2020: 3 - 6).

Отже, у висновку до розділу 2 можна сказати, що застосування історичних наративів у державній інформаційній політиці, особливо в умовах збройних конфліктів, наочно демонструє їхню здатність трансформувати сприйняття реальності, легітимізувати політичні рішення та мобілізувати суспільства на підтримку чи спротив, що особливо виразно проявляється на прикладі російсько-української війни та карабахського конфлікту, де минуле

стає не лише предметом академічних дискусій, а й повноцінним полем бою. Російсько-українська війна супроводжується безпрецедентним за масштабом і напруженістю зіткненням історичних наративів, у якому пам'ять і різні інтерпретації минулого перетворилися на арену запеклого протистояння, не менш значущу, ніж реальні бойові дії. Росія надзвичайно активно використовує маніпуляції історією для легітимації власної агресивної політики, подаючи її як відновлення історичної справедливості та захист геополітичних інтересів, тоді як Україна, опираючись на агресію, мобілізує власні історичні наративи для консолідації суспільства, утвердження національної ідентичності та організації спротиву російській експансії. Це протистояння наративів має глибоке історичне коріння, пов'язане з різним досвідом і діаметрально протилежними інтерпретаціями спільного минулого, зокрема періодів Російської імперії та Радянського Союзу, які залишили складну спадщину образів і взаємних претензій. Російська політика пам'яті цілеспрямовано просуває концепцію «русского мира», що передбачає єдність східнослов'янських народів під егідою Москви та заперечує право України на суверенітет і окрему історичну долю, і ця концепція активно просувається через державні ЗМІ, освітні програми та культурні проєкти, які формують міфологізований образ Росії як «збирачки земель» і захисниці православ'я. Кремлівський режим вдається до перепривласнення та спотворення ключових історичних концептів, зокрема історії Русі та перемоги у Другій світовій війні, для просування викривленої історичної пам'яті й виправдання сучасної агресії, поєднуючи вибірково презентацію фактів із поширенням маніпулятивної інформації за допомогою цифрових технологій, що підкреслює деструктивний потенціал історичної пам'яті як ефективної зброї в гібридній війні. Поширювані наративи варіюються від голослівних тверджень про фінансування США біологічних лабораторій в Україні до заяв про «демілітаризацію» та «денацифікацію», а аналіз прокремлівських ЗМІ виявляє сталі теми про жорстокість української армії, неспроможність України після європейського вибору та звинувачення українців у нацизмі.

У переддень повномасштабного вторгнення 2022 року та в перші його дні російські дезінформаційні кампанії, спрямовані проти України та Заходу, різко активізувалися, поширюючись через проросійські пропагандистські сайти, включно зі спеціально створеним waronfakes.com. Домінуючими стали наративи про прагнення Росії до миру, її моральний обов'язок забезпечити безпеку, агресивність України, цілеспрямовану ескалацію Заходу та маріонетковий статус України, причому ці тези часто озвучувалися офіційними особами РФ і особисто Володимиром Путіним, підкріплюючи їх як офіційну позицію Кремля. У промові 24 лютого 2022 року, оголошуючи про початок «спеціальної військової операції», Путін багаторазово використав ті самі ворожі наративи, які напередодні активно циркулювали у прокремлівських медіа, звинувачуючи Захід у створенні загроз для Росії, зокрема розширенні НАТО та наближенні інфраструктури Альянсу до російських кордонів. Російська пропаганда вибірково подає історичні факти, акцентуючи на вигідних подіях, ігноруючи або замовчуючи незручні аспекти, як-от співпраця СРСР із нацистською Німеччиною, значення ленд-лізу чи відкриття Другого фронту, натомість глорифікуючи перемогу 1945 року та просуваючи тезу про самотійність росіян у перемозі над Вермахтом. Використання історії та пам'яті як інструменту пропаганди відкрило нові можливості для агресивного режиму використовувати власне населення у геополітичних цілях, перетворюючи історичну пам'ять на руйнівну зброю, що доповнює кремлівські наративи, спрямовані на заперечення української суб'єктності та виправдання імперських амбіцій через апеляції до міфів про «Третій Рим» і «возз'єднання російських земель». Усвідомлення глибинних історичних причин і розпізнавання наративних стратегій, що використовуються у російсько-українській війні, є ключовим для адекватного аналізу ситуації та пошуку шляхів до справедливого миру.

У випадку карабахського конфлікту Нагірний Карабах відіграє центральну роль у формуванні національної ідентичності як Вірменії, так і Азербайджану, породжуючи два взаємовиключні наративи, які глибоко

вкорінилися у політичних програмах і колективній пам'яті обох народів. Багаторічна боротьба за контроль над Карабахом протягом десятиліть формувала пострадянську ідентичність у кавказьких республіках, де історична конкуренція ґрунтується на побудові власного, єдино правильного наративу. Вірменський дискурс базується на концепціях орієнталізму, «іншування» Азербайджану та праві Карабаху на самовизначення, часто пов'язуючи конфлікт із геноцидом вірмен і міфом про обраність народу, що має поширюватися на всі території, де колись жили вірмени, представляючи їх автохтонами регіону, які заснували імперії, але постійно страждали від зрад і вторгнень, зберігаючи християнську ідентичність і самоврядування в горах Карабаху, що сприймається як свята земля. Азербайджанський наратив послідовно спирається на норми міжнародного права, резолюції ООН і намагається презентувати себе як плюралістичне суспільство, стверджуючи автохтонність азербайджанців на Південному Кавказі, спадкоємність від кавказьких албанців, а територію Карабаху як історичну частину азербайджанських держав, тоді як вірменське населення, мовляв, було переселене під час російської окупації, а Карабаське ханство та Шуша є колискою азербайджанської культури. Події «Чорного січня» 1990 року та війна за відновлення контролю над Карабахом є ядром сучасного азербайджанського націоналістичного дискурсу, що також спирається на спадщину Гейдара Алієва.

Обидві сторони активно використовували й продовжують використовувати ЗМІ, а з розвитком онлайн-технологій – соціальні платформи, інтернет-ЗМІ та блоги для просування власних наративів, взаємних уявлень і консолідації підтримки навколо політичних програм, що часто посилює непримиренність позицій, вдаючись до озброєння соціальних медіа. Азербайджанська сторона систематично поширювала анти вірменську риторику, що включала принизливі заяви, твердження про незавершеність війни, необхідність акумулювати ресурси для звільнення батьківщини, використовуючи цю риторику для придушення опозиції та зміцнення влади,

причому ця мова ворожнечі часто бере початок в офіційних заявах і поширюється через контрольовані ЗМІ та соціальні мережі за допомогою скоординованих акаунтів, тролів і ботів, використовуючи специфічні хештеги, а зміст публікацій міг містити формулювання, що описують вірмен як носіїв негативних рис. Вірменський уряд також використовував карабаський конфлікт для зміцнення влади, просуваючи наратив про непереможність армії та неминучу поразку Азербайджану, виправдовуючи економічні труднощі міркуваннями безпеки, хоча антиазербайджанська риторика у Вірменії не виглядає настільки централізованою, а критика частіше спрямована на окремих політиків, а не на народ загалом. Трагічні події минулого, такі як погром у Сумгаїті для вірмен і різанина в Ходжали для азербайджанців, глибоко закарбувалися у колективній пам'яті обох народів, ставши символами страждань і взаємних звинувачень, а в конфлікті 2020 року звірства не лише скоювалися, а й фіксувалися на відео та поширювалися в соціальних мережах, поглиблюючи травму й ненависть. Нове покоління в обох країнах виросло на домінуючих національних наративах, які зображують іншу сторону виключно як ворога, не маючи досвіду мирного співіснування, і активно бере участь в інформаційній війні в соціальних мережах, що переповнені мовою ворожнечі та взаємними образами. Безперервний конфлікт наративів, насичений звинуваченнями, дезінформацією та мовою ворожнечі, ускладнює будь-які спроби мирного врегулювання та підтримує атмосферу недовіри, перетворюючи історичну спадщину й символи на інструменти боротьби за міжнародний імідж і легітимацію власних позицій. Навіть після відновлення Азербайджаном контролю над територією у 2020–2023 роках, анти вірменський дискурс на офіційному рівні майже не змінився, що ілюструється відкриттям у Баку «парку трофеїв», підкреслюючи тривалий і глибокий вплив сконструйованих історичних наративів на сучасні відносини та перспективи примирення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження теоретико-концептуальних засад та практичних аспектів використання історичних наративів в інформаційній політиці дозволяє сформулювати низку узагальнень, які розкривають ступінь досягнення поставленої мети та окреслених завдань, а також їх наукову та практичну значущість. Історичний наратив, як спрощена та драматизована розповідь про минуле нації, її місце у світі та значення сьогодення через реконструкцію історії, є невід'ємним елементом формування та підтримання національної ідентичності. Саме через наративи конструюється колективна пам'ять, визначаються спільні цінності, символи, міфи та традиції, що складають спадщину нації та забезпечують ідентифікацію особистостей з цією спадщиною. Цей процес формування ідентичності є динамічним і зазнає впливу широкого спектру чинників, від сімейного виховання та освіти до впливу засобів масової інформації та особистого досвіду. При цьому історична пам'ять, що містить факти, героїчні постаті та емоційні оцінки подій, виступає активним минулим, яке конституює особистість та зміцнює зв'язки між індивідами. Майстер-наративи, як домінуючі історичні репрезентації, структурують національне самосприйняття, пропонуючи цілісну та часто ідеологічно забарвлену модель історичного розвитку, що пов'язує колективну ідентичність з історичними ідеалами, проте ці наративи не є статичними, а постійно переосмислюються під впливом сучасних викликів. Значну роль у цьому процесі відіграє і локальна історія, яка, будучи мозаїкою регіональних особливостей, збагачує національну ідентичність та сприяє усвідомленню приналежності до загальнонаціонального історичного процесу.

В умовах воєнних конфліктів історичні наративи перетворюються на потужний інструмент легітимації політики, мобілізації населення та дискредитації супротивника. Держави та інші політичні актори активно

конструюють та поширюють вигідні їм версії минулого, часто спираючись на емоції, міфи та вибіркові інтерпретації фактів, а не на наукову об'єктивність. Пропаганда, особливо в сучасному інформаційному просторі, відіграє ключову роль у формуванні ефекту реальності та маніпулюванні громадською думкою в умовах постправди. Історичні наративи використовуються для побудови бінарних опозицій типу свій-чужий, створення образу ворога, що дозволяє консолідувати суспільство та виправдати насильство, як це спостерігається, наприклад, у політиці Російської Федерації, яка культивує міфи для легітимації агресії. Стратегії використання історичних наративів включають прийоми. Серед них, наприклад, розширення кризи шляхом пов'язування поточних подій з довготривалими історичними конфліктами; підкреслення їх екзистенційного характеру; акцентування на обраних травмах чи славах для формування колективної пам'яті та ідентичності; апеляція до золотого віку для обґрунтування пропонованих рішень; поглиблення дихотомії свій-чужий для доведення унікальності власної групи та історичного характеру боротьби; зміцнення легітимності політичних акторів через позиціонування себе як спадкоємців шанованих постатей минулого; використання історичних пророцтв чи апокаліптичних наративів для надання діям сакрального виміру та відчуття невідкладності. Успіх таких наративів залежить від їх здатності резонувати з культурними кодами та емоціями аудиторії, а також від їх правдоподібності, а не обов'язково істинності.

Практичний аналіз використання історичних наративів у російсько-українській війні демонструє безпрецедентне зіткнення пам'ятей, де Російська Федерація активно маніпулює історією для легітимації агресії, просуваючи концепцію «руського мира», що заперечує право України на власну державність, та спотворюючи історію Русі й Другої світової війни. Російська пропаганда використовує численні дезінформаційні наративи, як звинувачення України в агресії, представлення її як маріонетки Заходу,

розповіді про необхідність денацифікації та захисту російськомовного населення, при цьому активно використовуючи історичні міфи про Третій Рим та возз'єднання російських земель для виправдання імперських амбіцій. Україна, зі свого боку, мобілізує власні історичні наративи для консолідації суспільства, утвердження національної ідентичності, спротиву російській експансії та побудови майбутнього на основі європейських цінностей. Це протистояння є не просто академічною дискусією, а важливим елементом гібридної війни, де боротьба за минуле тісно переплетена з боротьбою за сьогодення та майбутнє.

У контексті карабаського конфлікту Нагірний Карабах відіграє центральну роль у конструюванні національної ідентичності Вірменії та Азербайджану, породивши два взаємовиключні наративи, що глибоко вкорінені у політичних програмах та колективній пам'яті обох народів. Вірменський наратив часто базується на ідеї автохтонності вірмен у регіоні, історичних стражданнях, праві на самовизначення та пов'язує конфлікт з геноцидом вірмен. Азербайджанський наратив, натомість, апелює до міжнародного права, територіальної цілісності, представляє азербайджанців автохтонами через спадщину Кавказької Албанії, а вірмен – переселенцями, наголошує на культурному значенні Карабаху для азербайджанської культури, зокрема міста Шуші, та акцентує на трагедії Ходжали як символі вірменської жорстокості. Обидві сторони активно використовують засоби масової інформації та соціальні мережі для просування своїх наративів, консолідації суспільної підтримки, мобілізації та дискредитації супротивника, що часто супроводжується мовою ворожнечі та дезінформацією. Цей конфлікт наративів ускладнює мирне врегулювання та сприяє підтриманню напруженості й недовіри між народами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Krzysztan B. The Instrumentalization of Cultural Memory as the Factor in Armenian-Azerbaijani Rivalry over the Nagorno Karabakh. *Studia Wschodnioeuropejskie*. 2021. Nr 14. P.
2. Garagozov R. Collective memory in ethnopolitical conflicts: the case of Nagorno-Karabakh. *Central Asia and the Caucasus*. 2006. No. 5(41). P. 145–155.
3. Horák S., Hoch T. The fate of sacred places in Nagorny Karabakh as a symbol of unsuccessful conflict transformation. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*. 2023. Vol. 59, No. 59. P. 25–40.
4. Koolaee E., Khansari Fard F. The Impact of Historical Narratives on Ethnic Conflicts in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia. *International Studies Journal (ISJ)*. 2020. Vol. 17, No. 1 (65). P. 137–168.
5. O'Loughlin J., Kolosov V. Building identities in post-Soviet "de facto states": cultural and political icons in Nagorno-Karabakh, South Ossetia, Transdnistria, and Abkhazia. *Eurasian Geography and Economics*. 2017. Vol. 58, No. 6. P. 691–715
6. Gharibyan S. Collective vs. Family Remembrance: Evidence From Two Russian Betrayals. Prague : CERGE-EI, 2024. 47 p.
7. Gröndal A. G. Cultural heritage under threat. How targeting of heritage is used in conflicts seen through the conflict of Nagorno Karabakh. 19 december 2023.
8. Чупрінова Н. Ю., Севрук І. І., Соколовська Ю. В. Історична пам'ять та національна ідентичність в умовах російсько-української війни (2014–2024

pp.). Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2024. Т. 35 (74), № 3. С. 95–99.

9. Філіна Т. В. Дослідження локальної історії в системі формування національної ідентичності. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2025. № 1. С. 81–85.

10. Halukha L., Lysianskyi P., Harmatiy O., Verezomska S., Voznyuk O. The role of historical memory in the formation of national identity: a study of the Ukrainian case. *Salud, Ciencia y Tecnologia - Serie de Conferencias*. 2025. Vol. 4. P. 682–693.

11. Humlebæk C. National Identities: Temporality and Narration. *Genealogy*. 2018. Vol. 2, No 4. Art. 36. P. 1–18.

12. Gutner G. B. Moral und Praxis: Nationales Narrativ und nationale Verantwortung. *Ethical Thought*. 2017. Vol. 17, No. 1. P. 94–109.

13. He Gang. Historical narrative and the construction of identity in international Relations Studies. *The Frontiers of Society, Science and Technology*. 2022. Vol. 4, No. 4. P. 1–5.

14. Удод О. А. Сучасний український історичний наратив як засіб протидії російській історичній пропаганді : стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 27 листопада 2024 року. Вісник НАН України. 2025. № 1. С. 69–73.

15. Gröndal A. G. Cultural heritage under threat. How targeting of heritage is used in conflicts seen through the conflict of Nagorno Karabakh.

16. Kurtaran U. National Identity and Historical Memory: Functionality of Historical Memory in the Formation and Development of National Identity. *Dynamics in Social Sciences and Humanities*. 2024. Vol. 5, No. 2. P. 64–71.
17. Umland A. Die deutsche Russlandpolitik im Lichte des Ukraine-Konflikts: Schein und Sein des interdependenztheoretischen Ansatzes zur Friedenssicherung in Europa. *Forum Dialog EU*. 07.05.2020. URL: <https://forumdialog.eu/> (дата звернення: 06.05.2025)
18. Myshlovska O. Conflict Dynamics as a Narrative Process: The Evolution of Competing Conflict Narratives between Russia and Ukraine and the Narratives of the International Human Rights Bodies between 2014 and 2022. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2022. Vol. 16, No. 3. P. 76–107.
19. Scheliha W. von. Staatliche Geschichtsschreibung im Post-Imperium. Putins Einheitslehrbuch für den Geschichtsunterricht. *russland-analysen*. 14.02.2014. Nr. 271. S. 2–6.
20. Prymachenko Y., Minakov M. THE VELVET REVOLUTIONS OF 1989: A LASTING 'END OF HISTORY'? *Ideology and Politics Journal*. 2019.
21. Діброва О. У пошуках стратегічної глибини для України (до 30-ї річниці Незалежності України). *Зовнішні справи*. 2021. Т. 31, № 5. С. 88–96.
22. Kasianov G. Nationalist Memory Narratives and the Politics of History in Ukraine since the 1990s. *Nationalities Papers*. 2023. P. 1–20.
23. Ткаченко В. М. Наративи історичної пам'яті в політичному транзиті України та Росії : монографія. Київ : Інститут всесвітньої історії НАН України, 2021. 142 с.

24. Blas N. Beyond Storytelling: Strategic Narratives in Military Strategy. *Æther*. 2023. Vol. 2, No. 2. P. 66–75.
25. Kuhle N. Die Macht in der Machtlosigkeit: Die Bedeutung von Opfernarrativen im Israelisch-Palästinensischen Konflikt. Bonn : Center for Global Studies, Universität Bonn, 2020. 11 с.
26. Ожеван М. А. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 30–40.
27. Glatz J. Storytelling in der Politik - Erzählen und Überzeugen : Masterarbeit / Institut für Politikwissenschaft. Innsbruck, 2017. 83 с.
28. Price M. E. Narratives of Legitimacy. *Trípodos*. Barcelona, 2012. No. 30. P. 9–28
29. Dülffer J. Europäische Zeitgeschichte – Narrative und historiographische Perspektiven. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*. 2004. Bd. 1, H. 1. S. 51–71.
30. Reed A., Dowling J. The role of historical narratives in extremist propaganda. *Defence Strategic Communications*. 2018. Vol. 4. C. 79–104.
31. Yildiz T., Gadinger F., Smith C. Narrative Legitimierung: Exekutive, repräsentative und subversive Erzählstrategien in der Überwachungskontroverse. *Leviathan*. 2018. 46. Jg., 1. S. 135–162.
32. Лозниця С. Історичні наративи: пропаганда, війна, політика примирення. *Філософська думка*. 2023. № 3. С. 59–68.
33. Prymachenko Y. The Soviet foundations of Russia's Great Patriotic War myth. *Euromaidan Press*. 09.05.2017.

34. Horbyk R., Prymachenko Y., Orlova D. The transformation of propaganda: The continuities and discontinuities of information operations, from Soviet to Russian active measures. *Nordic Journal of Media Studies*. 2023. Vol. 5, № 1. С. 68–94.
35. Prymachenko Y. The Twentieth-Century Colonialism Within Ukrainian Academic and Public Discourse in the Era of Independence. *AREI*. 2023. Issue 1. С. 124–159.
36. Примаченко Я. Советское vs националистическое: противостояние дискурсов и практик в постсоветской Украине. *Studia Universitatis Moldaviae. Seria " Stiinte umanistice "*. 2017. №10(110). С. 267–278.
37. Prymachenko Y. World War II: History in Service of Kremlin's Geopolitical Plans. *Likbez. Historical Front*. 09.07.2020.
38. Шостак О.Г. Простір як наратив національної ідентичності народу черокі у романі Діани Глансі «Відштовхуючи ведмеда. Роман про Стежину сліз». *Закарпатські філологічні студії.. Том 2*. С. 151–157.
39. Horbyk R., Löfgren I., Prymachenko Y., Soriano C. Fake news as meta-mimesis: imitative genres and storytelling in the Philippines, Brazil, Russia and Ukraine. *Popular Inquiry: The Journal of Kitsch, Camp and Mass Culture*. 2021. Vol. 1. P. 30–54.
40. Weller N. Großmacht-Samizdat. Michail Jur'evs Drittes Imperium als alternativgeschichtliche Zivilisationsutopie. *Sirenen des Krieges. Diskursive und affektive Dimensionen des Ukraine-Konflikts* / R. Dubasevych, M. Schwartz (Hg.). Berlin : Kulturverlag Kadmos, 2020. S. 227–257.

41. Horbyk R., Prymachenko Y., Yurchuk Y. Mediatization of History: Introducing the Concept and Key Cases from Eastern Europe. *Inventing Majorities: Ideological Creativity in Post-Soviet Societies* / M. Minakov (Ed.). Stuttgart : Ibidem-Verlag, 2022. P. 177–201.
42. Zhurzhenko T. Neuerfindung und Entsorgung. Ukraine: Die Revolution 1917 im Lichte des Majdan. *Osteuropa*. 2017. 67. Jg., H. 6–8. S. 273–289.
43. Prymachenko Y. Russian Academic Imperialism: How Deep Does the Rabbit Hole Go? Book Review: Sergei I. Zhuk, *The KGB, Russian Academic Imperialism, Ukraine, and Western Academia, 1946-2024* Lanham MD: Lexington Books, 2024. *AREI: Annual Review of Eastern European Imperialism*. 2024. Issue 2. P. 267–276.
44. Horbyk R., Prymachenko Y., Yurchuk Y. Shared history in shattered spaces: Mediatisation of historical scholarship in Ukraine and broader Eastern Europe. *Ideology and Politics Journal*. 2019. № 3(14). P. 129–146.
45. Klymenko L. Historische Narrative und nationale Identität: Der Zweite Weltkrieg in russischen und ukrainischen Geschichtslehrbüchern. *Ukraine-Analysen*. 2016. Nr. 162. S. 13–16.
46. Struve K. Stepan Bandera: Geschichte, Erinnerung und Propaganda. *Ukraine-Analysen*. 2022. Nr. 270. S. 10–15.
47. Примаченко Я. Л. Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 182 с
48. Примаченко Я. Вторая мировая: история на службе геополитических планов Кремля. *Лікбез. Исторический фронт*. 09.07.2020. URL:

<https://www.google.com/search?q=https://likbez.org.ua/ukrayinska-vtoraya-mirova-ya-istoriya-na-sluzhbe-geopoliticheskikh-planov-kremlya.html>(дата звернення: 06.05.25).

49. Zimmer O. A Contested Nation: History, Memory and Nationalism in Switzerland, 1761–1891. Cambridge University Press, 2003.

50. Kelly P. Conflict, War and Revolution: The problem of politics in international political thought. London: LSE Press, 2022.

51. Black J. War and International Relations: A Military-Historical Perspective on Force and Legitimacy. Review of International Studies. 2005. Vol. 31. P. 127-142

52. Die Faschisierung des Antifaschismus oder wie die Russische Föderation die Okkupation der Ukraine Legitimiert / Beton International. 2015. № 2.

53. Avetisyan, R. Weaponization of social media: a case of the conflict between Azerbaijan and Nagorno-Karabakh.

54. Hanley, H. W. A., Kumar, D., & Durumeric, Z. (2023). Happenstance: Utilizing Semantic Search to Track Russian State Media Narratives about the Russo-Ukrainian War On Reddit.

54. Kopeček, V. (2009). Narrating Karabakh Conflict or Armenian and Azeri Conflict Histories Online. Contemporary European Studies, 2009, International Relations Panel, 195–203.

55. Krasnodemska, I., Kalinichenko, V., Marchenko, S., Ostapchuk, O., & Sonechko, O. (2024). History as a weapon: narratives and propaganda in the Russo-Ukrainian war. Amazonia Investiga, 13(81), 98-107.

56. Paul, A., & Sammut, D. (2016). Nagorno-Karabakh and the arc of crises on Europe's borders. EUROPEAN POLICY CENTRE POLICY BRIEF, 1–5.
57. Research coordinated by Nika Aleksejeva. (2023). Narrative Warfare: How the Kremlin and Russian News Outlets Justified a War of Aggression against Ukraine.
58. Waal, T. de. (2021). The Nagorny Karabakh Conflict in its Fourth Decade.
59. Xuclà, J. (2024). THE ROLE OF NAGORNO KARABAKH IN THE NARRATIVE OF THE CONSTRUCTION OF THE NATIONAL IDENTITY OF AZERBAIJAN AND A NEW POST-CONFLICT IDENTITY. EUROPOLITY, 18(2), P. 181-202.

АНОТАЦІЯ

Аванесян Д. С. Історичні наративи в інформаційній політиці держав в умовах російсько-української та карабахської війни (бакалаврська робота). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2025. 52 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню використання історичних наративів як інструменту державної інформаційної політики в умовах збройних конфліктів. У центрі уваги — теоретико-методологічні засади та практичні механізми конструювання, трансляції та легітимації історичних наративів з метою формування національної ідентичності та обґрунтування політичних рішень. На прикладах України, Росії, Азербайджану та Вірменії проаналізовано специфіку інформаційного протиборства, боротьбу за інтерпретацію минулого, застосування пропагандистських стратегій і мобілізаційних технологій. Робота базується на міждисциплінарному підході з використанням методів контент-аналізу, порівняльного аналізу та теорії колективної пам'яті.

Ключові слова: історичний наратив, інформаційна політика, національна ідентичність, війна пам'яті, пропаганда, російсько-українська війна, Карабахський конфлікт.

ANNOTATION

Avanesian D. S. Historical Narratives in the Information Policy of States Amid the Russia-Ukraine and Karabakh Wars (Bachelor's Work). Kharkiv: Kharkiv National University named after V. N. Karazin, 2025. 52 p. (manuscript).

This bachelor's thesis explores the use of historical narratives as a tool of state information policy during armed conflicts. The research focuses on the theoretical foundations and practical mechanisms of constructing and disseminating historical narratives to shape national identity and legitimize political decisions. Through case studies of Ukraine, Russia, Azerbaijan, and Armenia, the thesis analyzes competing historical interpretations, propaganda strategies, and mobilization techniques in the context of war. The interdisciplinary methodology includes content analysis, comparative case studies, and theories of collective memory to assess how history is instrumentalized in geopolitical discourse and nation-building.

Keywords: historical narrative, information policy, national identity, memory wars, propaganda, Russia-Ukraine war, Karabakh conflict.

Відгук

на бакалаврську роботу студента 4 курсу філософського факультету
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна
Аванесяна Давида Самвеловича
на тему: «Історичні наративи в інформаційній політиці держав в умовах
російсько-української та карабаської війн»

Дипломна робота Аванесяна Д. С. «Історичні наративи в інформаційній політиці держав в умовах російсько-української та карабаської війн» присвячена одній з актуальних на сьогодні тем – інформаційній політиці в умовах війни, а саме зверненню до історичної пам'яті народів з метою легітимації державних дій у внутрішньому і зовнішньому напрямках. Це питання потребує ретельного вивчення зважаючи на підвищене значення інформаційної політики для легітимації дій держави і подальше поширення гібридних методів ведення війни. Особлива увага приділяється практичному аналізу використання історичних наративів в сучасних умовах російсько-української та карабаської війн.

Дипломна робота є логічно структурованою, опрацювання матеріалу є самостійним і спирається на широкий спектр політологічних, соціологічних та інших спеціальних досліджень. Це дало можливість Давиду представити авторський погляд на складність і динаміку використання історичних наративів державами у визначених війнах.

Аналіз методів практичної реалізації історичних наративів чотирма державами у двох сучасних війнах дозволив автору показати розвиток і гнучкість цього напрямку інформаційної політики.

Загалом дипломна робота Аванесяна Давида виконана на високому теоретико-методологічному рівні, з використанням відповідних проблематиці наукових методів, а також широкої площини наукової літератури, відображає авторську позицію та заслуговує високої оцінки.

Науковий керівник:

канд. політ наук,
доцент ЗВО кафедри політології
філософського факультету

ХНУ ім. В.Н. Каразіна

М.Є. Целуйко

РЕЦЕНЗІЯ

на бакалаврську роботу студента 4 курсу
кафедри політології філософського факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Аванесяна Давида Самвеловича

на тему: «Історичні наративи в інформаційній політиці держав в умовах
російсько-української та карабаської війн»

Бакалаврська робота Аванесяна Давида присвячена вивченню використання історичних наративів в інформаційній політиці сучасних держав в якості інструменту легітимації політики в умовах збройного конфлікту.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що звернення до історії як до інструменту легітимації дій держави як всередині країни, так і у зовнішній політиці стало особливо поширеним у сучасний період з розвитком гібридних методів ведення війн, доступністю інформаційного контенту до широкого загалу у будь-якому масштабі, підвищеного значення інформаційної політики загалом. Осмислення стратегій і методів використання історичного наративу для легітимації політики в умовах сучасної війни потребує збільшення дослідницьких проектів у цьому напрямі, як теоретичних, так і емпіричних, узагальнення і класифікації даних, розробки нових наукових категорій. А тому дослідження практики країн у сфері використання історичного наративу в умовах російсько-української та карабаської війн бачиться актуальним.

Бакалаврська робота складається з двох розділів. У першому розділі проаналізовані та обґрунтовані теоретико-методологічні засади дослідження. Другий розділ присвячено комплексному аналізу використання історичних наративів у державній інформаційній політиці чотирьох країн. Автор розкриває методи використання історичної пам'яті з метою легітимації політики, які застосовують воюючі сторони російсько-української та карабаської війн. Це дає підстави пояснити довготривалість цих конфліктів.

Бакалаврська робота Аванесяна Д. С. виконана на високому рівні і є цілісною, логічною за своєю структурою, відповідає всім необхідним вимогам та стандартам і заслуговує на високу оцінку.

Рецензент:

док. іст. наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин

і політичної філософії ХНЕУ імені С. Кузнеця

О. В. Кравченко